

Origenes: een eigenzinnig collectionneur uit de 3^e eeuw

Auteur

M.S. Bulens

Masterstudente Biblical Studies, Universiteit Utrecht

Studentnummer 3307174

Begeleider

Dr. H.L.M. Ottenheijm

Tweede lezer

Prof. Dr. A.B. Merz

Voorwoord.

Voor u ligt mijn scriptie die ik heb geschreven in het kader van de Masteropleiding *Biblical studies*, aan de Universiteit van Utrecht. Mijn interesse in theologie begon al vroeg, rond mijn achttiende maakte ik de keuze om de lerarenopleiding voor Godsdienst en levensbeschouwing te volgen. Na deze opleiding ben ik in het voortgezet onderwijs gaan werken. Het vroege christendom, de filosofie in die vroege periode en vooral Origenes bleven mij intrigeren. Met dat in mijn achterhoofd begon ik de Masteropleiding *Biblical studies* op zaterdag.

Hoewel het niet moeilijk was om een onderwerp voor mijn scriptie te vinden vanwege mijn interesse voor Origenes was het wel lastig om binnen de veelheid en verscheidenheid van het werk van Origenes mij te richten op één onderwerp. Ik heb mij bij de keuze ook laten leiden door de heer Ottenheijm die mij heeft gewezen op Mattheüs 20:1-16. Zo heb ik mijn interesse voor filosofie en mijn interesse voor Origenes goed kunnen combineren. In Origenes' commentaar op Mattheüs 20:1-16 zijn namelijk heel wat filosofische verwijzingen te vinden.

Voordat ik begon met het schrijven van deze scriptie heb ik in de literatuur onderzoek gedaan naar Origenes. Ik ben erachter gekomen dat het onderzoek zich grofweg in twee scholen laat indelen: één die van hem een redelijk orthodoxe katholieke theoloog maakt en een tweede die meer oog heeft voor de invloed van Plato op de theologie van Origenes. Die invloed viel mij al snel op in zijn commentaar op Mattheüs 20:1-16, daarom heb ik mij daar eerst op gericht. Gaandeweg ben ik erachter gekomen dat Origenes' gedachten over deze perikoop niet los te denken zijn van de invloed van Plato maar ook niet van de invloed van de Stoa; alleen met kennis van deze Griekse filosofische stromingen is het commentaar van Origenes op Mattheüs 20 te ontrafelen.

Het schrijven van deze scriptie heb ik als leerzame periode ervaren. Ik dank mijn scriptie begeleider dr. Ottenheijm voor zijn geduld en voor zijn meedenken en prof.dr. Mertz voor haar kritische kanttekeningen. Tevens wil ik drs. Bulens en de heer Boogaard bedanken voor het meelesen en het geven van commentaar, waardoor ik steeds scherp ben gebleven om het leesbaar te houden. Ten slotte dank ik mijn man, Anthonie Visser, voor zijn eindeloze geduld om stil te zijn, waardoor ik kon nadenken en uiteindelijk mijn scriptie kon schrijven.

Apeldoorn, september 2013

Marlies Visser-Bulens

Inhoudsopgave.

Inleiding.	5
Hoofdstuk I: Inleiding op Origenes.	6
I.I Origenes' levensloop.	6
I.II Invloeden.	8
I.III Origenes benadering van de Bijbel.	12
I.IV De exegetische van Origenes.	14
I.V De Logos.	16
Hoofdstuk II: Vertaling van Mattheüs 20, 1-16.	19
II.I Vertaling van Mattheüs 20, 1-16.	20
II.II Vertaling van het commentaar van Origenes op Mattheüs 20, 1-16.	21
Hoofdstuk III: Hermeneutiek.	48
III.I Inleiding op de hermeneutiek.	48
III.II De hermeneutiek.	48
Hoofdstuk IV: Filosofie.	54
IV.I Inleiding op filosofische passages.	54
IV.II De scheiding van lichaam en ziel in het commentaar.	55
IV.III Plato's idee over God, lichaam de ziel en de Logos.	57
IV.IV Het stoïcijnse idee over God, lichaam de ziel en de Logos.	60
IV.V Pneuma, logos en zintuigen bij de Stoa, Philo en Origenes	62
IV.VI Conclusie over God, lichaam de ziel en de Logos.	63
Hoofdstuk V: Conclusie.	63
Literatuurlijst.	66

Inleiding.

Op de vraag *waar zien we in het commentaar van Origenes op Mattheüs 20, 1-16 dat hij een andere kijk heeft op de vrije wil, de Logos en de scheiding van lichaam en ziel dan in het platonisme, de Stoa en Philo van Alexandrië?* heb ik in deze scriptie een antwoord proberen te formuleren.

Toen ik het commentaar van Origenes onder ogen kreeg viel mij direct op hoe vaak hij verwijst naar de scheiding van lichaam en ziel. Deze scheiding zien we ook bij Plato en de Stoa, daardoor werd mijn nieuwsgierigheid gewekt en ben ik gaan kijken in hoeverre Origenes een andere kijk heeft op dit begrip. Hierdoor kwam ik er ook achter dat in het commentaar van Origenes op Mattheüs 20, 1-16 de begrippen Logos, vrije wil en straf essentieel zijn om te begrijpen wat Origenes in zijn commentaar wil zeggen aan de lezer.

In hoofdstuk I beschrijf ik het leven van Origenes, zodat helder wordt met wie hij contact had en door wie en wat hij werd beïnvloed. Daarnaast bekijk ik in dit hoofdstuk op welke wijze Origenes exegetiseert en hoe wij het begrip Logos bij hem moeten verstaan.

In hoofdstuk II heb ik aan de hand van de uitgave van Nestlé-Aland een vertaling gemaakt van Mattheüs 20, 1-16 en heb ik in kolommen de Griekse tekst van het commentaar van Origenes op Mattheüs 20, 1-16 gezet en daarbij een vertaling en een verwijzing naar andere Bijbelplaatsen.

Vervolgens geef ik in hoofdstuk III een hermeneutische lezing op dit commentaar. Volgens Origenes verwijst de evangelist Mattheüs in deze parabel naar het einde der tijden. Omdat de begrippen vrije wil, Logos en scheiding van lichaam en ziel bij zowel Plato als de Stoa regelmatig een rol spelen heb ik in hoofdstuk IV dit gedachtegoed aan het denken van Origenes gekoppeld. Ik heb gekeken in hoeverre het beeld dat Origenes schetst in zijn commentaar overeen komt met het beeld dat deze twee filosofische stromingen en Philo van Alexandrië hierover hebben. Opvallend is dat de beelden enerzijds overeenkomen maar anderzijds mijlenver uit elkaar liggen. Om dit te begrijpen zijn zowel de hermeneutische lezing als de filosofische lezing nodig.

Hoofdstuk V bevat de conclusie van het onderzoek. In dit hoofdstuk heb ik getracht om de hoofdvraag te beantwoorden. Ik beschrijf in dit hoofdstuk dat Origenes als het ware een collectioneur is: hij verzamelt, becommentarieert en vergelijkt en daarin verwerkt hij zowel zijn filosofische als zijn hermeneutische inzichten, die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Hoofdstuk I: Inleiding op Origenes

I.1 Origenes' levensloop.

Het is niet duidelijk wanneer Origenes geboren en gestorven is. Men vermoedt dat hij in 183 geboren is en in 253 gestorven.¹ Zijn vader, Leonidas, werd vermoedelijk gemarteld onder het bewind van keizer Septimus Severus in 203 vanwege diens geloof in Christus. Origenes moet rond die tijd zeventien jaar zijn geweest.² Dat zou betekenen dat hij rond 186 geboren moet zijn, er zijn echter ook andere opvattingen, bijvoorbeeld van Jean Danielou; hij beweert dat Origenes rond 185 geboren moet zijn, de marteldood van Leonidas zet Danielou dan ook een jaar eerder, namelijk rond 202.³ Omstreeks 204 werd Origenes hoofd van de catechetenschool in Alexandrië, een school waar les werd gegeven in de geloofsleer. Hier begint hij omstreeks 212 met het schrijven van de *Hexapla*, en de *De Principiis*.⁴

De school in Alexandrië is anders dan de school die Origenes later gaat leiden in Caesarea, waar onderwijs wordt gegeven in filosofie en in de Schriften. Eusebius schrijft in zijn *Historia Ecclesiastica*, (*HE*), dat Origenes vlak voordat hij uit Alexandrië vertrok, de meeste van zijn lessen overdroeg aan Heracles; zelf gaf hij alleen nog aan de gevorderde leerlingen les. Op dat moment, zo wordt duidelijk in een brief die door Eusebius wordt geciteerd in de *HE* VI.19, houdt Origenes zich niet alleen meer bezig met lesgeven in de geloofsleer, maar ook in de filosofie en de geschiedenis van kettters.

Voordat Origenes naar Caesarea vertrekt, brengt hij aan verschillende plaatsen in het Romeinse Rijk een bezoek en ontmoet hij verschillende mensen, waaronder, en dat moet ook rond 204 zijn geweest, Ambrosius. Ambrosius en Origenes bouwen een vertrouwensband op, die geleid heeft tot een gezamenlijk bezoek aan Rome rond 212. Cadiou dateert dit bezoek rond 210-211 en vermeldt daarbij dat hier mogelijk de bekering van Ambrosius heeft plaats gevonden.⁵ Die bekering zou, en Cadiou citeert daarbij *Hieronymus Viris Illustribus LXI*, tijdens een onderwijzing van Hypolitus hebben

¹ N.R.M. Lange, *Origen and the Jews: Studies in Jewish-Christian Relations in Third-Century Palestine*, Cambridge 1977, 5-18.

² R.P.C. Hanson, *Origen's Doctrine of Tradition*, Cambridge 1954, 1-31.

³ J. Danielou, (1905-1974) Was een Franse theoloog, historicus en kardinaal in de katholieke kerk. Hij was gespecialiseerd in patristiek.

⁴ H.J. Vogt, *Bibliothek der Griechischen Literatur, Origenes der Kommentar zum Evangelium nach Mattäus I*, Stuttgart 1983, 1-6.

⁵ Hanson, *Origen's doctrine of tradition*, 2.

plaatsgevonden. Andere geluiden zijn te horen van Lawlor die het bezoek plaatst rond 212, hij laat de bekering van Ambrosius achterwege.

In de *HE VI.14* wordt verteld dat Origenes na dit bezoek aan Rome, doorreist naar het Arabisch schiereiland in 214. Twee hoofdstukken later in de *HE VI.16* wordt er gesproken over een kopie van de zesde of zevende versie van de Psalmen die Origenes vond in een pot ten tijde van Antoninus (keizer Geta, 211), zoon van keizer Septimus Severus. Dit moet dan gedateerd worden voor 215. In die tijd bezocht Origenes voor het eerst Caesarea in Palestina. Nadat Origenes hoofd wordt van de catechetenschool aldaar blijft hij niet stil zitten, maar bezoekt hij verschillende plaatsen en ontmoet verschillende mensen.

Het jaar 232 moet voor Origenes belangrijk zijn geweest; in de *HE VI.19* schrijft Eusebius dat Origenes rond 232 Alexandrië verlaat, omdat hij door bisschop Demetrius werd beschuldigd van ketterij.⁶ Het priesterschap werd hem afgenomen. Voor het eerst gaat hij na dit voorval naar Athene en wordt hij gewijd tot priester in Palestina. Zowel Cadiou als Lawlor menen dat dit zo is gegaan.⁷ In de *HE VI.23*, wordt zijn priesterwijding gedateerd in de tijd dat Pontianus in Rome bisschop wordt, dat moet rond 230 zijn geweest en de tijd dat Zebinus in Antiochie zetelt wat rond 232 moet zijn geweest. In *HE VI.26* wordt gesproken over Origenes' vertrek naar Caesarea; dit zal dan omstreeks 232/234 hebben plaatsgevonden. In de tijd dat Origenes Alexandrie verlaat schrijft hij verschillende commentaren, zoals het commentaar op I Korinthiërs en het commentaar op de brief aan de Efeziërs en waarschijnlijk, want de datering hiervoor is lastig, ook zijn commentaar op Jesaja. Dit laatste commentaar wordt door Eusebius vermeld in de *HE VI.32*. en men vermoedt dat dit tussen 233 en 249 geschreven is. In Caesarea zet hij een nieuwe school op die hij anders vorm geeft dan hij in Alexandrië heeft gedaan. Hij laat hier meer onderwijs geven op het gebied van filosofie. In Caesarea schrijft Origenes zijn *Contra Celsum*.

Daar hij gebruik maakte van Hebreeuwse bronnen en een complexe theorie over de kosmologie had ontworpen, waarin hij sprak over de preëxistente zielen, was hij in Caesarea ook een man die de tegenstellingen tussen de verschillende groepen christenen aanwakkerde.⁸

Het moet rond 243-244 geweest zijn, dat Origenes voor de tweede keer naar Athene gaat. In deze periode heeft Origenes contact gehad met verschillende (heidense) geleerden, zoals Plotinus en Longinus; dit is overigens moeilijk te staven. De bewijzen van het contact tussen deze drie komen eigenlijk alleen maar voort uit de beschrijving van het leven van Plotinus door Porphyrius. Hij

⁶ Hanson, *Origen's doctrine of tradition*, 1-31.

⁷ Hanson, *Origen's doctrine of tradition*, 11-13.

⁸ De Lange, *Origen and the Jews*, 17.

beschrijft dat Plotinus in Perzië was met de keizerlijke legers toen de jonge Gordianus werd vermoord; dit moet omstreeks 244 zijn geweest. Plotinus gaat daarna richting Rome en in die beschrijving noemt Porphyrius de ontmoeting van Origenes met Plotinus. Waar deze twee elkaar hebben ontmoet is niet duidelijk. Als Porphyrius spreekt over Plotinus' reis naar Rome betekent dat niet, dat Plotinus en Origenes elkaar ook werkelijk in Rome hebben ontmoet. Waarschijnlijker is het, dat zij elkaar ontmoet hebben terwijl zij beide student waren onder Ammonius Saccas in Alexandrië. Als Porphyrius het leven van Plotinus in Rome beschrijft, wordt opnieuw de naam van Origenes genoemd. Toch blijft de twijfel over een daadwerkelijke ontmoeting bestaan. Plotinus is namelijk niet omstreeks 244/245 in Rome geweest en Origenes niet meer na 211. Daarnaast vertelt Porphyrius zelf dat hij Plotinus ontmoette toen hij rond de dertig was, in het tiende jaar van keizer Gallienus en dat wijst op het jaar 263; Origenes was toen al overleden. Met andere woorden: toen Plotinus aan Porphyrius vertelde over de ontmoeting was dat geruime tijd later en het kan zijn dat Plotinus die herinnering niet meer heeft kunnen koppelen aan het juiste tijdstip. Dat maakt het moeilijk om te weten te komen met welke geleerden en waar Origenes contact heeft gehad.

In *HE VI.33* vertelt Eusebius over een tweede bezoek van Origenes aan het Arabisch schiereiland. Hij bezocht dit gebied aan het einde van de regeerperiode van keizer Gordianus III (keizer van 238-244), vandaar dat het tweede bezoek aan Athene wordt geplaatst omstreeks 243/244. Vlak daarna heeft Origenes zijn commentaar op Matteüs geschreven, hoewel dat niet aan een exact jaar te koppelen, denkt men dat dit rond 246 geweest moet zijn.

Origenes gaat op het Arabisch schiereiland Berullus, bisschop van Bostra, "genezen" van ketterij. In de *HE VI.39* wordt de vervolging van Origenes onder Decius genoemd; dat moet in de periode 249/250 zijn geweest. Eusebius vertelt dat Origenes ongeveer 69 jaar was toen hij overleed tijdens de regeringsperiode van Gallus 251-253. Photius heeft een afwijkende overweging en schrijft, dat Origenes in Caesarea is overleden tijdens de vervolgingen onder keizer Decius (keizer van 249-251). Anderen menen dat Origenes die vervolgingen heeft overleefd en dat hij is overleden te Tyrus. Het bewijs voor dit standpunt lijkt te zijn overgeleverd in de brieven die Origenes heeft geschreven na de vervolgingen onder Decius. Photius is het daar echter niet mee eens omdat hij twijfelt aan de authenticiteit van de brieven. Men heeft echter wel bewijzen van het feit, dat Origenes aan het einde van zijn leven in Tyrus was. Porphyrius heeft Origenes in die plaats waarschijnlijk ontmoet en die ontmoeting wordt gedateerd rond 253, Porphyrius moet dan rond de twintig jaar zijn geweest. Dit klopt met zijn beschrijving van het leven van Plotinus omdat hij daarin schrijft, dat hij Plotinus ontmoette in 263 en dat hij toen dertig jaar was. Waarschijnlijk is Origenes aan het einde van zijn leven naar Tyrus verhuisd. Van de schrijver van het leven van Plotinus weten we, dat hij oog had voor de chronologie en derhalve moeten we meer waarde hechten aan zijn tijdsaanduidingen, dan aan die

worden vermeld in de *HE* van Eusebius; we kunnen er op basis van dat gegeven van uit gaan, dat Origenes omstreeks 255 is overleden.

I.II Invloeden.

Het is lastig te achterhalen van welk werken Origenes precies gebruik heeft kunnen maken.⁹ Zeker is, dat Origenes van kinds af aan gebruik maakte van de Griekse Bijbel (LXX en de tekst die van het NT bekend was). Volgens Tertullianus was de tekst van het Oude Testament ook in het Hebreeuws voorhanden. Origenes maakte van verschillende teksten gebruik omdat hij deze als meer betrouwbaar zag dan de vertalingen van de Septuaginta. Origenes verwijst ook verschillende keren naar buiten-canonieke boeken zoals *Henoch* en *Het Testament van de Twaalf Patriarchen*, *IV Ezra* en andere boeken. Niet alle werken zijn bewaard gebleven en daarom weten we niet exact welke boeken Origenes tot zijn beschikking moet hebben gehad.

Origenes spreekt in verschillende passages in zijn werk over Philo van Alexandrië. Als Origenes vertrekt uit Alexandrië, neemt hij werken van hem mee. Philo's werken zijn dan ook teruggevonden in de bibliotheek van Caesarea.¹⁰ In *Contra Celsum* 6.21 is een verwijzing terug te vinden naar Philo. Origenes wijst zijn tegenstander, Celsum, op de allegorie van de ladder van Jacob waarover Philo heeft geschreven in zijn *Somniis*.¹¹ Philo geeft hier een uitleg over die droom en maakt gebruik van Platoonse visies.¹² Dit en in zijn commentaar op Mattheüs zijn de enige plekken waar Origenes direct verwijst naar Philo. In verschillende werken, lijkt Origenes wel de echo van Philo te zijn en daardoor lijkt het alsof hij het werk van Philo ziet als een nalatenschap voor de kerk. Maar met de beschuldiging dat Origenes slechts de echo is van Philo dient men voorzichtig om te gaan; immers, hoe en wanneer is het werk van Philo binnen het vroege Christendom een rol gaan spelen? Men meent, dat dit al voor de geboorte van Origenes moet zijn gebeurd; wellicht rond de Joodse opstand van 115, omdat toen veel van de lezers van Philo zich aansloten bij de kerk.

Bij Philo zien we een mystieke interpretatie van de schrift, wat we ook zien bij Origenes.¹³ Maar Origenes verwijst vaak naar het werk van Philo in verdeckte termen; hij lijkt dat ook te doen in zijn commentaar op Mattheüs 20:1-16. Porphyrius beschuldigt Origenes er van dat hij zijn allegorische methode leent van Chaerem en Cornutus - beide stoïcijnse filosofen. Dat Porphyrius Origenes hiervan beschuldigt lijkt niet onterecht. Zowel stoïcijnse als Platoonse gedachtegoed komen we,

⁹ De Lange, *Origen and the Jews*, 16- 20.

¹⁰ D.T. Runia, *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, Minneapolis 1993, 180-183.

¹¹ Runia, *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, 159 – 160.

¹² Jacob zag in zijn droom een ladder die tot de hemel rijkte waar engelen van God naar boven en beneden gingen, God stond stil bovenaan. Philo verwees hier naar de Platoonse visie over de reis van de ziel

¹³ Runia, *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, 20.

wanneer Origenes het heeft over de scheiding van lichaam en ziel, veelvuldig tegen in het commentaar op Mattheus 20:1-16. Kijken we naar de tijdgenoten van Origenes dan zien we min of meer hetzelfde. Plato en de stoïcijnen blijken een enorme aantrekkingskracht uit te oefenen op geleerden in die tijd.

Clemens (150-215) bijvoorbeeld maakte in zijn leven veel gebruik van Griekse bronnen.¹⁴ In Clemens' leven was een gedisciplineerde levenshouding, die inhield dat je je behoorlijk gedroeg, belangrijk. Voor hem betekende dit concreet, dat je je kin vrij hield van vetvlekken, je gelaat in de plooi hield, je netjes slikte, beschaafd boerde en dat je in de juiste houding ging zitten. Deze manier van leven was volgens Clemens de eeuwig durende orde van de Goddelijke wereld en die van Christus. De boodschap van Clemens luidde *"niet alleen de geest moet geheiligd worden, maar ook het gedrag, onze leefwijze en ons lichaam"*. Dit was de nog de ongeunstelde welgemanierdheid van Adam en van de nieuwe Adam, namelijk Christus. Het ideale christelijke leven was voor Clemens streven naar de dienstbaarheid aan God als schepper van het universum. Men moest zich bewust zijn van de aanwezigheid van God en van Christus in de ziel van de gelovige. Het was overigens niet de bedoeling dat je je als gelovige gedroeg als een kluizenaar, als gelovige diende je een actieve rol te vervullen in de zorg voor de ziel en in het bestuderen van geloof en kerk. Volgens Clemens bezat de wijze een koninklijke ziel. Clemens zei dat elke gelovige een ziel had die een deel van Christus bevatte en door het ideale christelijke leven na te streven kon de ziel als spiegel fungeren waarin Christus te zien was. Het was namelijk Christus die de volmaakte ziel bezat.

Plotinus (205-270) daarentegen wilde ook het ideale christelijke leven nastreven, maar deed dat op andere wijze dan Clemens. Hij was op zoek naar de wijze waarop een ziel een lichaam vond, volgens Plotinus was dat namelijk een onwillekeurige gebeurtenis.¹⁵ Toch was het samensmelten van lichaam en ziel een volkomen juiste eenwording. Plotinus vergeleek dit met het van verlangen vervuld zijn van een liefdespaar naar seksuele eenwording. Zelf leefde Plotinus ascetisch, wat niet betekende dat hij het huwelijk afwees, integendeel zelfs. Hij bewoog zich met gemak onder de beschermheren en leerlingen die getrouwd waren en dat was ook iets wat hij als vanzelfsprekend aanvaardde. Net als Origenes was Plotinus op zoek naar wat dat ene stukje ziel was voordat het in een lichaam kwam. Daarnaast was Plotinus geobsedeerd door een geestelijk verlangen naar de verfijnde schoonheid van het Ene. Het gebeurde soms dat zijn ziel overspoeld werd door het besef van de volheid van het leven, dit was volgens Plotinus de ziel die weer was geworden wat ze vroeger was, toen deze nog gelukkig was.

¹⁴ P. Brown, *The body and Society: Men, Woman and Sexual Renunciation in Early Christianity*, New York 1988, 127.

¹⁵ Brown, *The Body and Society*, 178-180.

Mani (216-277) benadrukte dat het lichaam failliet was.¹⁶ Hij verwierp de minutieuze voorschriften van Elkesai.¹⁷ Het lichaam kon niet schoner of beter worden door uitwendige wassing, want het lichaam was niet meer dan een hoop bloed, gal en winderigheid. Het *ware zelf* vergeleek Mani met een tweelingbroer, van deze tweelingbroer kreeg hij een boodschap die al aan zijn ziel was toevertrouwd voordat deze zijn lichaam binnen ging. De fysieke wereld was erg vervuild, maar nog niet verloren, onder het oppervlakte schemerde hoop die gebracht zou worden door de ware kerk van Mani. De fysieke wereld leek op een mengsel van een duister koninkrijk met daarin een glinstering van het koninkrijk van het licht. Het was de duisternis die het licht in een verstikkende omhelzing hield, maar hierbinnen was niettemin de hoop van verlossing. Die glinstering van dat koninkrijk van het licht, wat volgens de Manicheeërs zich manifesteerde in deze duistere wereld, vereerde zij in hemellichamen als zon en maan. In deze hemellichamen was de redding van de ziel zichtbaar. Wanneer men opkeek naar de zon dan zagen de Manicheeërs dat als een poort naar het koninkrijk van het licht en dat was de mogelijke ontsnapping van de ziel aan deze duistere wereld. Het was de zon die de zielen van de rechtschapen mensen smeekte terug te keren naar huis. Hoewel de ziel dus redding kon vinden in het koninkrijk van het licht, wilde dat niet zeggen dat de Manicheeërs geen eerbied hadden voor het lichaam. Juist de zorg voor het lichaam door middel van rituele maaltijden en het uitvoeren van plechtige gebeden zorgden ervoor dat de ziel zich kon bevrijden.

Zelfs Porphyrius (225-305) die Origenes beschuldigde van stoïcijnse invloeden op zijn allegorie had zo zijn idee over de scheiding van lichaam en ziel. Hij zag de bevrijding van de ziel als een lichamelijke handeling, hij was strikt vegetarisch omdat hij dat zag als pure reinheid.¹⁸ Hij geloofde net als Origenes in een wereld van onzichtbare zielen, waar je mee om moest leren gaan. Volgens Porphyrius verstoorde het gewone voedsel de relatie met de zielen, omdat het zorgde voor bepaalde onbehoorlijkheden. De zogenaamde *Hagneia* was voor Porphyrius de meest pure vorm van reinheid.¹⁹ *Hagneia* was voor hem *je niet overgeven aan het eten van te veel voedsel of het eten van rood vlees*. Hieraan toegeven stond gelijk aan de herbeleving van de gevallen ziel. Hij hield er dus een dieet op na zonder vlees, zodat hij daarmee een halt kon toeroepen aan de val van de ziel. Overigens legde Porphyrius geen maatschappelijke druk op deze wijze van leven, deze vorm van ascese was voor hem iets wat je deed op individuele basis. Door geen vlees te eten zorgde hij ervoor dat zijn ziel

¹⁶ Brown, *The Body and Society*, 199-201.

¹⁷ Elkesai was een Joods-Christelijke leider die preekte dat brood uit eigen ovens het enige reine voedsel was en zei dat alleen het voedsel van eigen akkers rein was. Regelmatig voerden hij en zijn volgers rituele wassingen uit om het lichaam te reinigen.

¹⁸ Brown, *The Body and Society*, 182-183.

¹⁹ *Hagneia* was een manier van rituele reinheid. Dit kwam het duidelijkst tot uiting in de toestand van de kuis maagd. Er was een enorm godsdienstig ontzag voor vrouwen die nog maagd waren. Bij Porphyrius was *Hagneia* het zich onthouden van teveel voedsel en bepaald voedsel nam hij niet tot zich.

de identificatie met de materie ontvluchtte, de eeuwige geest moest ontsnappen aan het door bloed doordrenkte lichaam. Volgens Porphyrius waren er maar een paar waakzame zielen die zouden terugkeren naar het onlichamelijke, dat wil zeggen, terugkeren naar de wereld van de geesten waar het bezitten van een lichaam vergeten zou worden alsof het er nooit was geweest. De kosmos en de menselijke maatschappij zouden echter voor eeuwig doorgaan. Porphyrius richtte zich dus door zijn ascetische levenswijze op de terugkeer van de ziel naar het onlichamelijke.

Veel tijdgenoten van Origenes hadden een bepaald idee over de wijze waarop je het lichaam en de ziel zo puur mogelijk moest houden. Sommigen pleitten voor een ascetisch leven, terwijl anderen zich slechts onthielden van bepaald voedsel. Maar allen beschouwden lichaam en ziel als afzonderlijke eenheden. Bij zowel Mani als Porphyrius is het duidelijk dat er een wereld van de zielen is en een wereld van de lichamelijke, daar waar ziel en lichaam dus samensmelten. Porphyrius gaat er vanuit dat er een rijk is voor de onzichtbare zielen, hoe dat rijk er precies uitziet is niet duidelijk. Zijn beschuldigingen lijken hiermee minder van belang te zijn geweest dan men in eerste instantie zou vermoeden. Er zorg voor dragen dat de ziel niet verloren gaat is bij allen het doel van het leven. Daarvoor moet de mens in de wereld van de lichamelijke een strijd aangaan met de verleidingen. De ziel is als het ware het *pure* van het menselijk lichaam, deze ziel moet men zo rein mogelijk houden. Dit dualistische idee zal in de tijd van Origenes dus geen vreemde gedachte zijn geweest. De passages daarover in zijn commentaar op Mattheüs zijn dan misschien wel opvallend, maar niet buitengewoon. Origenes' tijdgenoten hadden immers ook hun ideeën over de scheiding van lichaam en ziel.

I.III Origenes benadering van de Bijbel.

Over het uitgangspunt van de dogmatische werken, de *Hexapla* en *De Principiis*, schrijft Origenes dat het object van religieuze kennis een mysterie is en dus voor de mens onkenbaar; alleen de hemelse wezens kennen het wezen van dit mysterie.²⁰ Door je los te maken van de zichtbare werkelijkheid, kun je het mysterie wel enigszins leren kennen. Volgens Origenes kun je je alleen losmaken door ascese en geloof; dat zal uiteindelijk leiden tot openbaring van het mysterie. Zonder deze openbaring is er geen kennis van God. De mens moet dus van het zichtbare naar het onzichtbare doordringen, als dat is gelukt heeft dat directe gevolgen voor de uitleg van de Schrift. Niet de letterlijke en zichtbare betekenis is het belangrijkste, hoewel men die ook niet kan verwaarlozen, want het is de schakel naar de geestelijke betekenis, maar de geestelijke betekenis van de onzichtbare tekst is het belangrijkste.

²⁰ Vogt, *Bibliothek der Griechischen Literatur, Origenes der Kommentar zum Evangelium nach Mattaus I, 1-6.*

Voor Origenes is de schrift de belichaming van Jezus. Dat geldt zowel voor het Oude als het Nieuwe Testament en de gelovige moet met het allegoriseren van de tekst de diepere laag oftewel de onzichtbare tekst zien te ontdekken. Als deskundige op het gebied van de allegorie werd hij vaak bekritiseerd of zelfs geminacht, zowel in Alexandrië als in Caesarea, maar voor Origenes, kon alleen de “echte wijze” het verborgene ontrafelen.

Αλληγορια komt van αλλο αγορευσθαι ,wat uitdrukking of vertelling betekent en wil aanduiden dat dingen anders opgevat moeten worden dan dat wat er letterlijk staat.²¹ Dat gold niet alleen voor het lezen van bepaalde teksten, men maakte vroeger bijvoorbeeld ook gebruik van de zogenaamde allegorische brieven. Bij deze brieven was het de bedoeling dat alleen de ontvanger begreep wat de schrijver met de brief wilde zeggen.²² Origenes vat allegoriseren op in de oorspronkelijke betekenis van het woord. Hierin lag voor hem ook meteen het probleem met de lezers van het Oude Testament, de Joden. Zij lazen de tekst letterlijk en kwamen daardoor niet tot de ware kern van de tekst en daarmee bij de bedoeling van de tekst. De christenen echter lazen de tekst allegorisch en dat stelde hen in staat om de waarheid van de tekst te ontdekken.

Beeldspraak is voor Origenes het openbaringsmiddel, het is dat wat de mens nodig heeft om het “mysterie” te leren kennen. Voor Origenes was derhalve niet een gedeelte van de Schrift van belang maar alle lagen, die je niet tegelijk kunt ontrafelen, maar stuk voor stuk. Door op deze wijze te exegetiseren kan er een transformatie plaatsvinden, waarin het individu transformeert naar één geheel, waardoor er één morele en geestelijke leer ontstaat die invloed heeft op de individuele deugd en de collectieve deugd. Ieder mens had de capaciteit om te transformeren, en ieder mens moest dat geheim om te transformeren oplossen.²³ Origenes wilde deze transformatie bewerkstelligen door op grammaticaal niveau de tekst te ontrafelen.²⁴ Woorden kunnen worden verbonden met andere woorden uit andere delen van de Bijbel en daardoor krijg je nieuwe inzichten in de betekenis. Met dit inzicht ging Origenes op zoek naar de morele betekenis van de tekst en zocht hij naar een methode om de ziel tot discipline en deugd over te halen. Als je dat had gevonden kon men op zoek gaan naar de spirituele betekenis. Tenslotte brengt die betekenis de mens dichterbij God. Origenes maakt door deze methode geen onderscheid meer tussen het Oude en Nieuwe Testament.

²¹ P. Tzamalikos, *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Supplements to *Vigiliae Christianae* 77, Leiden 2006, 26.

²² R.P.C. Hanson, *Allegory and Event: A Study of the Sources and Significance of Origen's Interpretation of Scripture*, Richmond Virginia 1959, 131-210.

²³ Brown, *The Body and Society*, 162.

²⁴ R. Lyman, *Origin of Alexandria*, Expository Times, Vol. 120, No. 9, Apr., 2009, 417-427.

Volgens Origenes was de Schrift geschreven door God om aan de mens te geven, zodat zij redding konden verkrijgen. De Schrift was dus het goddelijke woord en dat bezat bepaalde mysteriën die betrekking hadden op het goddelijke. Het goddelijke zocht de lezer en de lezer moest het goddelijke zoeken. De Schrift was daarbij een gids die de mens helpt bij het zoeken naar de verborgen wijsheid. Daarbij moest men attent zijn op die plekken in de Schrift waar niet de nadruk op werd gelegd, want juist daar zou een hogere betekenis in kunnen schuilen. Voor Origenes was geen enkele tekst onbelangrijk of oninteressant. Het ging hem dus nooit alleen om de historische waarde van een tekst, maar juist vooral om die spirituele.

Origenes vroeg zich ook af hoe het mogelijk kon zijn dat er op aarde zo'n grote diversiteit was onder de mensen, een typische Platoonse gedachte.²⁵ Origenes stelt dat elk gecreëerd bestaan vrijwillig had gekozen om anders te zijn dan anderen.²⁶ Door God was alles in eerste instantie gelijkwaardig geschapen. Alles had een "engelachtige ziel". Het was de intentie van God dat de ziel, in de vorm van deze engelachtige ziel, voor altijd in deze vorm zou bestaan. De zielen die niet meer waren zoals deze engelachtige ziel waren "gevalen zielen", omdat zij met hun vrije wil de keuze hadden gemaakt om van God te vervreemden; daardoor ontstond de diversiteit. De ziel, bedoeld als een subjectieve persoonlijkheid, was het resultaat van een verminderde vorm van wat het was geweest toen het een nog niet gevallen engelachtige ziel was. Elke gevallen engelachtige ziel kon ook weer de keuze maken om zich te verenigen met God, maar volgens Origenes had alleen Christus' ziel die keuze gemaakt om zich weer te verenigen met God.

I.IV De exegese van Origenes.

Volgens Origenes hebben de evangeliën een speciale uitleg nodig.²⁷ In de evangeliën wordt aangekondigd dat het goede er nu is, terwijl in het Oude Testament het goede datgene is wat zal komen. Volgens Origenes zijn alle boeken in het Nieuwe Testament evangeliën in letterlijke zin, ze kondigen namelijk allemaal de boodschap aan dat Christus nu komt.

In elke evangelie zijn twee zaken aanwezig volgens Origenes. Ten eerste het goede is nu aanwezig en ten tweede wordt er een verklaring gegeven van het nut van het evangelie. Dat nut is volgens Origenes, dat Christus aanwezig is in de ziel. Door het evangelie op de juiste wijze te interpreteren,

²⁵ Hoe de diversiteit kon ontstaan uit de eenheid van de wereld van de idee was een centrale vraag bij de Platonisten. Waarbij de Idee in deze context komt van het Griekse $\iota\delta\epsilon\alpha$ dit is het gedeelte van de wereld dat nooit veranderd maar eeuwig en onveranderd blijft bestaan. Dit staat in tegenstelling tot de voorwerpen om ons heen die wel aan verandering onderhevig zijn.

²⁶ Brown, *The body and society*, 163- 165.

²⁷ K.J. Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Berlin 1985, 49- 66.

wakker je de aanwezigheid van Christus aan. Daarom moet de mens transformeren van het bewuste en/of het alledaagse begrijpen van de woorden van het evangelie naar het spiritueel begrijpen. Als men het spirituele in de woorden ontdekt leert de mens de Goddelijkheid van Christus begrijpen en door die openbaring kan men aan Christus deelhebben. Samengevat: de letterlijk betekenis van het evangelie laat de menselijkheid van Christus zien, de spirituele betekenis van het evangelie onthult de goddelijkheid van Christus in zijn menselijkheid. Origenes noemt die goddelijkheid de Logos. Wie het spirituele in de evangeliën ziet heeft een rechtstreekse ontmoeting met de mysteriën rondom Christus, en dat staat gelijk aan het deel hebben in Hem. Het grote verschil met het Oude Testament is dat Christus zichzelf daarin slechts introduceert via een tussenpersoon. Volgens Origenes komt in het Oude Testament de toehoorder de kennis over de Logos te weten door te participeren in de vooruitgang of spirituele groei van een ander, die van de bruid, de Psalmist of Israël. Maar in het Nieuwe Testament heeft de toehoorder zo'n tussenpersoon niet meer nodig. De toehoorder staat persoonlijk en direct voor de Logos, voor Christus.

Origenes ziet een duidelijke relatie tussen de menselijkheid en goddelijkheid van Christus, het waarneembare in de niet waarneembare God. De menselijkheid van Christus zit in de perfecte ziel, daarmee heeft de Logos zichzelf verenigd met het menselijke lichaam. Dit bijzondere karakter van de ziel van Christus is datgene wat het mogelijk maakt om de hele Logos te ontvangen. Maar dit is niet waarneembaar voor de mens, alleen omdat Christus' ziel perfect is kan hij de hele Logos ontvangen. Doordat Christus het menselijk lichaam heeft aangenomen wordt God zichtbaar via Hem. De profeten in het Oude Testament hadden slechts een deel van deze Logos, waardoor zij slechts in staat waren om een beperkt deel van God te laten zien. Christus daarentegen had de hele Logos en kon dus God in Zijn volheid laten zien. Het goddelijke en het menselijke van Christus is voor Origenes onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zo zou je ook de Schrift moeten lezen; het letterlijk lezen van de Schrift is onlosmakelijk verbonden met het spiritueel lezen. Het goddelijke kunnen wij dus in delen aanschouwen en begrijpen; door de evangeliën te lezen en door ze te aanschouwen en te interpreteren kan het goddelijke zich onthullen en wordt het voor de mens toegankelijk.

Origenes doorloopt eigenlijk altijd zelfde stappen: hij begint bij de letterlijke betekenis, de woorden, de geschiedenis, de situatie zoals beschreven in de tekst en daar probeert hij een verklaring voor te geven in de letterlijke zin. Uit deze letterlijke beschouwing van de tekst vloeit de spirituele betekenis bijna als vanzelfsprekend voort. Die spirituele betekenis omvat de mysteriën van de Logos die de toehoorders of lezers kunnen gebruiken als zij door ascese en geloof daar enigszins deel aan hebben gekregen. De spirituele betekenis en uitleg bevat altijd een uitleg van een dogma en een handreiking waarmee de toehoorder het dogma kan toepassen.

Een voorbeeld daarvan is zijn commentaar op Jeremia. In letterlijk zin is dit een profetische woord, geadresseerd aan Israël, dat zuiverheid wil leren. De spirituele betekenis is dat dit onze eigen spirituele weg moet voorstellen - de spirituele weg naar de eeuwige erfenis. In de evangeliën zien we de letterlijke betekenis als het gaat over menselijkheid van Christus en zijn komst in de geschiedenis. De spirituele betekenis daarentegen gaat over zijn Goddelijkheid, zijn universele aanwezigheid tussen de mensen en hoe de mens daarin participeert.

Bij Origenes wordt elk vers door hem onderscheiden in verschillende elementen. Het commentaar gaat telkens over een gedeelte, waaruit een leerstelling wordt gehaald of waarover onderwijs wordt gegeven. Dit herhaalt hij telkens. Nu is de exegese in de commentaren ingewikkelder dan die in de preken van Origenes. In de commentaren is het Origenes niet zozeer te doen om 'leren'; de lezer wordt niet geplaatst in de interpretatie. Dat zie je wel gebeuren als Origenes het heeft over de spirituele betekenis van de tekst. Dit betekent, dat hij vanuit de letterlijke betekenis naar de spirituele betekenis zoekt en dat laatste is pas echt van belang voor de mens. In feite laat hij dat aan het einde van zijn exegese aan de lezer zien.

I.V De Logos

De wereld kennen is voor Origenes een element binnen de kennis over God.²⁸ Je kunt de dingen alleen kennen als je kennis hebt van de innerlijke rationaliteit, dat is de oorzaak, de reden van "*het er zijn*"; als je daar kennis van hebt dan ken je de Logos. Torjesen gebruikt vaak ook het meervoud van Logos, omdat uit de Logos alles ontstaat en dus in ieder ding aanwezig is. Deze Logoi leiden in de gedachte van Origenes een dubbel leven; Logoi openbaren niet alleen de aard van de dingen in henzelf, maar ze openbaren ook de oorsprong van God. De Logoi van de geschapen dingen zijn de afdrucken van de Logos zelf. De Logoi zijn rationele principes, kernen van goddelijke wijsheid, waaruit al het geschapene gevormd werd dat uit die Logos ontstaat. De Logos wordt door de dingen gereflecteerd en zo heb je kennis aan de Logos zelf.

De hemel kan volgens Origenes worden gerelateerd aan de materiële wereld. De geschiedenis van de redding waarvan sprake is in het Oude Testament presenteert beelden van de eeuwige wereld. Egypte wordt door Origenes gezien als de huidige wereld waar de zielen vanaf stammen. Jeruzalem is de vertegenwoordiging van de hemelse stad. Kennis van deze hemelse wereld kan worden opgedaan door een juiste lezing van personen waarover wordt geschreven in de Bijbelse verhalen. Dit hemelse rijk wordt beschreven als een rijk van het begrijpelijke, het rijk van de goddelijke realiteiten en de

²⁸ Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, 82-83.

spirituele mysteriën. In dit rijk is de ziel het meest thuis. Om zowel het begrijpelijke als de mysteriën te kennen moet je dus de Logos kennen, dat hoeft niet per definitie de volledige Logos te zijn, het gedeeltelijk kennen van de Logos behoort ook tot de mogelijkheden. Wil je de Logos kennen, moet de ziel zich ontwikkelen, omdat uit de Logos alles ontstaat, zowel de ziel als de kennis.

De komst van de Logos in de wereld vindt plaats al zo lang de wereld bestaat en zolang de wereld nog blijft bestaan.²⁹ Christus was de vleesgeworden Logos. De ware bron van het christelijke geloof ligt volgens Origenes niet in de menselijke intelligentie of in zijn scherpzinnigheid, maar het kwam als resultaat van de manifestatie van God, de Logos, door zijn eeuwigdurende komst in de wereld. De komst van Christus is volgens Origenes de manifestatie van God in de wereld. Christus kwam niet na verloop van tijd naar de wereld ; hij was er altijd al, alleen hij kwam op een gegeven moment in het vlees' naar de wereld. Geestelijk in de vorm van God in het Oude Testament en dienaar van God in het Nieuwe Testament. Dat betekent dat niet het lichaam of de ziel God was maar ze waren één in de Logos. De Logos is het persoonlijke element van de geïncarneerde zoon, Christus moet gezien worden als geheel binnen de Goddelijke Logos. God wil de mens door deze komst in staat stellen om vertrouwd te raken met hem via Christus en dus daardoor met de eeuwigdurende komst van de Logos.

De exegese van Origenes wordt gedomineerd door zijn idee van de Logos.³⁰ Het is de aanwezigheid van de Logos wat de Schrift spiritueel maakt. De "lerende Logos" vindt hij overal in de Schrift, waar hij ook leest, kijkt of becommentarieert. De leer van de Logos als leidend principe betekent voor Origenes dan ook dat het ontstaan van de Schrift in de Logos ligt. Origenes plaatst de Logos ook binnen de schepping en hij stelt, dat de Schrift is voortgekomen uit de schepping, waardoor Schrift en Logos op dezelfde hoogte zijn komen te staan. Omdat de Logos een onderdeel is van de schepping draagt de schepping zijn beeld en dus de Schrift ook. Het beeld van de Logos ligt dan ook in de geschapen dingen, niet aan de oppervlakte, maar in het verborgene. Dat betekent, dat men de Logos in de Schrift niet kan vinden in een bepaalde geschiedenis van een verhaal of in de letters. In de Schrift spreekt de Logos namelijk niet zelf, maar door de mond van de profeten en de heilige. Wat in de Schrift staat opgeschreven zijn ontmoetingen met de Logos, maar niet de Logos zelf. De Logos die zelf spreekt is Christus, hij is de incarnatie van de Logos.³¹ Daarin ligt het verschil tussen de Logos in het Oude Testament en in het Nieuwe Testament.

²⁹ P. Tzamalikos, *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Supplements to Vigiliae Christianae 77, Leiden 2006, 65.

³⁰ Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, 108-109.

³¹ Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, 111.

De manier van interpreteren van het Oude en Nieuwe Testament kan bij Origenes niet op dezelfde wijze gebeuren. In het Oude Testament moeten er voor een schriftanalyse een aantal stappen worden genomen, die voor het Nieuwe Testament niet nodig zijn; dat komt door de goddelijkheid van Christus. De stappen die Origenes in het Oude Testament neemt zijn nodig om de ziel van de toehoorder vooruit te brengen. Het gaat er om dat de toehoorder participeert in de ervaring van een ander, bijvoorbeeld een profeet. De toehoorder/lezer kan participeren in de Logos doordat hij participeert in de ervaring van een van de oudtestamentische heiligen. Origenes ziet het als volgt: Christus is de gezant van zowel het Oude als het Nieuwe Testament. De exegese van Origenes onthult volgens hem de goddelijkheid van Christus, dat is de Logos.

Het verschuiven van de letterlijke betekenis naar de spirituele betekenis is eigenlijk de verschuiving van de menselijkheid naar de goddelijkheid. Het is de taak van de lezer/toehoorder om dit door interpretatie van de Schrift te begrijpen en te participeren in de onthullingen van de Logos. Eigenlijk is het de laatste fase in het kennen van de Logos. Na deze laatste stap zou je de Logos moeten kennen. Dat betekent, dat de stappen in het Oude Testament wel genomen moeten worden, maar dat het feitelijk gaat over het Nieuwe Testament, dat is de laatste stap om de Logos te leren kennen; het Oude Testament is slechts een voorbereiding hierop.

20 Ὅμοια γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώ-
πῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωὶ μισθώ-
σασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 2 συμφωνήσας
δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν ἀπέστειλεν
αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 3 καὶ ἐξελθὼν περὶ τρί-
την ὥραν εἶδεν ἄλλους ἐστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργοὺς
4 καὶ ἐκείνοις εἶπεν· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶ-
να, καὶ ὁ ἐὰν ἦ δίκαιον δώσω ὑμῖν. 5 οἱ δὲ ἀπήλθον.
πάλιν Ὁ[δὲ] ἐξελθὼν περὶ ὧ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν ἐποί-
ησεν ὡσαύτως. 6 περὶ δὲ τὴν ἐνδεκάτην ἤ ἐξελθὼν εὗρεν
ἄλλους ἐστῶτας Ἐ καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην
τὴν ἡμέραν ἀργοί; 7 λέγουσιν αὐτῷ· ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμι-
σθώσατο. λέγει αὐτοῖς· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπε-
λῶνα. 8 ὁψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμ-
πελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ· κάλεσον τοὺς ἐργάτας καὶ
ἀπόδος Ὁ αὐτοῖς τὸν μισθὸν ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων
ἕως τῶν πρώτων. 9 (καὶ ἐλθόντες) οἱ περὶ τὴν ἐνδεκάτην
ὥραν ἔλαβον ἀνά δηνάριον. 10 (καὶ ἐλθόντες) οἱ πρώτοι
ἐνόμισαν ὅτι πλεῖον λήμψονται· καὶ ἔλαβον (τὸ) ἀνά
δηνάριον καὶ αὐτοί. 11 λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ
οἰκοδεσπότου 12 λέγοντες· οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν
ἐποίησαν, καὶ ἴσους ὧ ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας τοῖς βαστά-
σασσι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα. 13 ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς ὧ ἐνὶ αὐτῶν εἶπεν· ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ
δηναρίου (συνεφώνησάς μοι); 14 ἄρον τὸ σὸν καὶ ὕπαγε.
θέλω Ἐ δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί· 15 Ὁ[ἦ] οὐκ
ἔξεστίν μοι ὧ ὁ θέλω ποιῆσαι ἐν τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλ-
μὸς σου πονηρὸς ἐστίν ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι; 16 οὕτως
ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρώτοι καὶ οἱ πρώτοι ἔσχατοι. Ἐ

II.I Vertaling Mattheus. 20, 1-16.³²

A 1: Want het koninkrijk der hemelen is gelijk een heer des huizes, die er ook op uitging in de vroege morgen om arbeiders te huren in zijn wijngaard.

B 2: en toen hij het samen met de arbeiders eens was geworden, één denarie voor een dag, stuurde hij hen in zijn wijngaard.

B 3: En uitgaande rond het derde uur zag hij anderen werkloos staande op de markt,

C 4: en tegen hen zei hij: jullie, ga ook de wijngaard in en ik zal geven wat jullie recht is.

B 5: En zij gingen. Opnieuw uitgaande rond het zesde en het negende uur deed hij evenzo

B 6: Rond het elfde uur uitgaande vond hij anderen daar staande, en hij vroeg hen: waarom staan jullie hier de hele dag werkloos.

D 7: Zij zeiden hem: omdat niemand ons in dienst wilde nemen. Hij zei hen: jullie, ga ook de wijngaard in.

C 8: Toen het avond was geworden zei de heer van de wijngaard tot zijn rentmeester: roep de arbeiders en betaal hen het loon, beginnende met de laatste tot de eerste.

B 9: en die van het elfde uur kwamen en zij kregen een denarie.

B 10: en die van het eerste uur kwamen en meenden dat zij meer zouden ontvangen en ook zij kregen een denarie.

B 11: en die ontvangen hadden morden tegen de heer des huizes.

D 12: zeggende: deze laatste hebben maar een uur gewerkt en u hebt ze ons gelijk gemaakt, die de last en de hitte van de dag hebben gedragen.

C 13: Hij antwoordde en zei tot één van hen: vriend, ik doe jou geen onrecht, ben je niet met mij een denarie overeengekomen?

C 14: Neem wat van jou is en ga. Ik wil aan die laatste geven gelijk aan jou.

C 15: Of is het mij niet geoorloofd met het mijne te doen wat ik wil? Of is uw oog boos omdat ik goed ben?

A 16: Zo zullen de laatsten de eersten zijn en de eersten de laatsten.

³² Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, Matt. 20, 1-16

II.II Vertaling van het commentaar van Origenes op Mattheus. 20, 1-16.³³

XV: 28

Grieks	Vertaling ³⁴	Verwijzing naar Bijbelboek ³⁵
<p>1</p> <p>(20, 1 – 16)</p> <p>Δύναται μὲν οὖν ἡ πᾶσα παραβολὴ διὰ τοῦτο παρειλῆφθαι, εἰς τὸ μαθεῖν ἡμᾶς πῶς οἱ ἔσχατοι ἐλθόντες εἰς τὸ ἔργον ὡσεὶ πρῶτοι κληθέντες τὸν μισθὸν ἔλαβον πρῶτοι, καὶ τίνα τρόπον οἱ πρῶτοι κληθέντες ἐν ἔσχάτῃ χώρᾳ παρὰ τῷ οἰκοδεσπότῃ ἐτάχθησαν, διὸ καὶ τελευταῖοι τὸν μισθὸν ἀπειλήφασιν.</p>	<p>Het is mogelijk dat deze hele gelijkenis met het doel is aangehaald, dat wij leren hoe de <i>laatsten</i> komen werken evenals wie als <i>eerst</i> geroepen worden, als eerste loon ontvangen, en op welke wijze de <i>eerst</i> geroepenen door de Heer des huizes op de laatste plaats gezet werden en daarom op deze manier ook als <i>laatst</i> het loon ontvangen.</p>	
<p>2</p> <p>χρὴ δὲ εἰδέναι ὅτι, ὡς Ἰησοῦ παραβολὴ (»ἐν ᾧ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεώς εἰσιν ἀπόκρυφοι«) ἐξεταζομένη, τοσαῦτα δόγματα τῆς ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένης σοφίας εὐρεθήσεται τοῖς τὰ τοιαῦτα εὐρίσκουσιν δυναμένοις αἰνισσομένη, ὥστε εὐλόγως ἂν ἐπὶ ταύτῃ μάλιστα εἰπεῖν τῇ παραβολῇ τὸν σωτῆρα τὸ »ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγγομαι προβλήματα ἀπ’ ἀρχῆς« καὶ »ἐρεῦξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς«.</p>	<p>Het is nodig te weten, dat als je een gelijkenis van Jezus (<waarin schatten van wijsheid en inzicht verborgen zijn>) onderzoekt, zoveel leerlingen van wijsheid die in het mysterie verborgen liggen zal vinden als overeenkomen met de capaciteiten van diegenen die ze zoekt, dat de Heiland met recht van deze gelijkenis kan zeggen: <ik zal mijn mond in de gelijkenis openen, ik zal verstaan geven wat vanaf het begin moeilijk was te herkennen>. En: <ik zal uitspreken wat vanaf het begin van de wereld verborgen lag>.</p>	<p>Kol. 2, 3 in wie al de schatten der wijsheid en kennis verborgen zijn.</p> <p>1 Kor. 2,7 maar wat wij spreken, als een geheimenis, is de verborgen wijsheid Gods, die God (reeds) van eeuwigheid voorbeschikt heeft tot onze heerlijkheid.</p> <p>Ps. 77,2 Mijn stem is tot God, en ik roep; mijn stem is tot God, opdat Hij zijn oor tot mij neige.</p> <p>Matt. 13,35 opdat vervuld zou worden het woord, gesproken door de profeet, toen hij zeide: Ik zal mijn mond opendoen met</p>

³³ E. Klostermann, *Origenes Werke: Origenes Matthäuserklärung I die Griechisch Erhaltenen Tomoi*, Zehnter Band, Leipzig 1935, XV:28-36, 433-461.

³⁴ H.J. Vogt, *Der Kommentar zum Evangelium nach Mattaus*, Zweiter Teil, Band 30, Stuttgart 1990, 129-140

³⁵ De verwijzingen naar Bijbelgedeelten zijn van Dr. E. Klostermann, tenzij anders aangegeven. De Bijbelteksten die zijn weergegeven komen uit de NBG 1951, tenzij anders aangegeven.

		gelijkenissen, Ik zal verkondigen wat sinds de grondlegging der wereld verborgen <i>gebleven is.</i>
3 ἀναγκαῖον γὰρ ἰδεῖν τὸν μέλλοντα νοῆσαι τὴν παραβολὴν τὴν ἐν αὐτῇ δηλουμένην ἡμέραν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ὥρας, καὶ ὅτι οὐ κατὰ ἀποκλήρωσιν ὁ οἰκοδεσπότης πέντε τάγμασιν ἐργατῶν παραδίδωσι τὰ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος.	Wie deze gelijkenis wil verstaan moet de dag waarvan gesproken wordt en de uren bezien en dat de heer des huizes de werkzaamheden in de wijngaard niet op goed geluk aan vijf groepen arbeiders toebedeelt.	
4 ἐξετάσει δὲ ὁ δυνάμενος τὴν αἰτίαν τοῦ πρῶτῃ μισθώσασθαί τινας ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ μετὰ τοῦτο οὐ περὶ δευτέραν μὲν περὶ τρίτην δὲ ὥραν ἄλλους, καὶ ἐξῆς ταύτῃ οὐ περὶ τετάρτην ἢ πέμπτην ἀλλὰ περὶ ἕκτην, εἶτα μετὰ τοῦτο <οὐ περὶ ἑβδόμην ἢ ὀγδόην, ἀλλὰ περὶ ἑννάτην, εἶτα ἐπὶ τέλει οὐ περὶ δεκάτην, ἀλλὰ> περὶ τὴν ἑνδεκάτην.	Wie in staat is zal de reden daarvoor onderzoeken, dat sommige <i>arbeiders in de vroege morgen ten behoeve van de wijngaard</i> geworven werden en daarna <i>anderen</i> , niet om het tweede, <i>maar om het derde uur</i> , en daarna niet om het vierde of vijfde, <i>maar om het zesde uur</i> , en daarna (niet om het zevende of achtste maar om <i>het negende uur</i> , en eindelijk niet om het tiende, maar) om <i>het elfde uur</i> .	
5 ὀφείλει γὰρ τις λόγος εἶναι ἄξιος Ἰησοῦ <τοῦ> εἰς τὸν μετὰ τὸν ἑωθινὸν καιρὸν τρία ἴσα διαστήματα τρίτης καὶ ἕκτης καὶ ἑννάτης ὥρας, καὶ μετ' αὐτὸν ἕλαττον διάστημα τῶν περὶ τὴν ἑνδεκάτην ἐστώτων, ὅποσον ἦν διάστημα ἀπὸ τοῦ ἅμα πρῶτῃ ἐπὶ τὴν τρίτην.	Er moet namelijk daarvoor een reden gegeven worden die voor Jezus de moeite waard is, dat na de vroege morgen een gelijke tijdafstand optreedt tussen de derde, de zesde en de negende uren, en daarna echter voor diegene die om het elfde uur daar stonden een geringere tijdsafstand die even groot is als die van diegene die van de vroege morgen tot het derde uur.	
6 οὐ παρέργως δὲ προσεκτέον καὶ τῷ συμπεφωνημέναι μὲν τὸν	Men moet niet zo maar even in ogeschouw nemen dat de heer des huizes met die, die gelijk in de morgen werden aangenomen en die hij in zijn wijngaard zond, een denarie afgesproken had, maar dat hij	

<p>οἰκοδεσπότην τοῖς ἅμα τῇ ἕω παραληφθεῖσι</p> <p>τὸ ἀνὰ δηνάριον, οὓς ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ, τοῖς δὲ περὶ τὴν τρίτην κληθεῖσιν οὐ τεταγμένως τὸν μισθὸν ὀνομακέναι, ἀλλὰ τὸ ὃ ἂν ᾗ δίκαιον δώσω ὑμῖν.</p>	<p>echter die om het derde uur geroepen werden niet uitdrukkelijk het loon noemde, maar alleen zei: <i>ik zal jullie geven wat rechtvaardig is.</i></p>	
<p>7</p> <p>προσεκτέον δὲ ὅτι ὡσαύτως ἐποίησε τοῖς περὶ τὴν ἕκτην καὶ ἑννάτην ὥραν κληθεῖσι, καὶ ὅτι τοῖς περὶ τὴν ἑνδεκάτην εἶπεν ἀπολογησαμένοις περὶ τῆς δι' ὅλης ἡμέρας ἀργίας τὸ ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, ἀλλὰ καὶ <ὅτι> ὡς ἕξω τοῦ ἀμπελῶνος γενόμενος</p> <p>καὶ εὐρὼν ἐκεῖ τοὺς ἐργάτας, τοὺς μὲν πρώτους ἀποστέλλει εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τοῖς δὲ δευτέροις φησὶν· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, ὁμοίως δὲ τὴν αὐτὴν λέξιν καὶ τοῖς <περὶ> τὴν ἑνδεκάτην κεκλημένοις· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα. ὁ δὲ δυνάμενος κατανοησάτω τίς ἢ ἀγορά, ἐν ᾗ ἐστῶτας τοὺς ἀργοὺς εὔρει τοὺς δευτέρους ἐξελεθῶν ὁ οἰκοδεσπότης.</p>	<p>Men moet in ogeschouw nemen dat hij net zo deed met diegene die <i>om het zesde uur en om het negende uur</i> geroepen werden, en dat hij tot diegene die <i>op het elfde uur</i>, die vanwege hun werkeloosheid over de hele dag rechtvaardigden, zegt: ook jullie, <i>ga naar de wijngaard!</i> Maar ook³⁶ dat het buiten de wijngaard gebeurde; en hij trof daar de arbeiders aan en de eerste zond hij <i>de wijngaard in</i>, tegen de tweede zei hij: <i>ook Jullie gaan de wijngaard in!</i> en woordelijk ook zo tegen diegene die ter elfde ure geroepen zijn: <i>ook jullie gaan de wijngaard in!</i> Wie in staat is laat die beschouwen wat de marktplaats is waarop de huisheer de tweede groep vond die hij daar werkeloos <i>aantrof</i>.</p>	
<p>8</p> <p>οὕτω δὲ καὶ ἐξετασθήτω τίνες οἱ εὐρεθέντες ἐστῶτες περὶ τὴν ἑν-</p>	<p>Zo zou ook onderzocht moeten worden, wie diegene waren, <i>die om het elfde uur</i> daar staande gevonden werden, tegen wie de heer des huizes zei; <i>wat sta je hier de hele dag werkeloos?!</i> Men zou ook bekend zijn met een of andere verdediging van hen die daar <i>de hele dag</i> werkeloos stonden En de inspanning van daar staan <werkeloos daar staan></p>	

<p>δεκάτην, οἷς λέγει ὁ οἰκοδεσπότης τὸ τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἄργοι; ἐπιστησάτω <δέ> τις καὶ τῇ ἀπολογία τῶν ὅλην τὴν ἡμέραν ἐστώτων ἀργῶν καὶ τὸν πόνον τοῦ ἐστηκέναι <τῶν τὸ ἄργοι ἐστηκέναι> δι' ὅλης ἡμέρας ὑπομεινάντων, μετὰ παρρησίας εἰπόντων ὅτι πρόθυμοι μὲν ἦσαν τοῦ ἐργάσασθαι, οὐδεὶς δὲ αὐτοὺς ἐμισθώσατο, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν μισθωσαμένων μὲν ἂν οὐ μισθωσαμένων δέ.</p>	<p>en de hele dag daar verblijven en vrijmoedig zeiden, dat zij tot arbeid bereid waren, maar <i>niemand hen geworven had</i>, omdat er vele waren die zouden moeten werven, maar niet werven.</p>	
--	--	--

XV: 29

Grieks

Vertaling

Verwijzing naar Bijbeltekst

<p>1</p> <p>Μὴ παρέργως δὲ ἐπιστησάτω τις καὶ τῷ ὄψιαις <γενομένης> λέγειν τὸν τοῦ ἀμπελῶνος κύριον τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ·</p> <p>κάλεσον τοὺς ἐργάτας καὶ ἀπόδος τὸν μισθόν, ἀρχάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων.</p>	<p>Men moet niet (alleen) toevallig daar op letten, <i>dat de heer van de wijngaard in de avond tegen zijn beheerder zei; roep de arbeiders en betaal het loon, te beginnen met de laatsten tot de eersten.</i></p>	
<p>2</p> <p>τί δὲ κινήθηκε τὸν κύριον τοῦ ἀμπελῶνος, ὥστε κελεῦσαι τῷ ἐπιτρόπῳ καλέσαι τοὺς ἐργάτας καὶ ἀποδοῦναι τὸν μισθὸν ἀρχάμενον ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, καὶ οὕτως ἀναβαίνειν ἕως τῶν πρώτων, ἵνα πρώτοι μὲν ἀπολάβωσιν οἱ τὴν ἐνδεκάτην, δεύτεροι δὲ οἱ τὴν ἐννάτην καὶ τρίτοι οἱ τὴν ἕκτην καὶ μετὰ τούτους <τέταρτοι> οἱ τὴν τρίτην, καὶ τελευταῖοι οἱ πρώτοι:</p>	<p>Wat heeft de heer van de <i>wijngaard</i> bewogen de <i>rentmeester</i> te bevelen dat hij <i>de arbeiders</i> moest roepen en <i>het loon</i> te betalen en <i>met de laatsten</i> te beginnen tot aan de eersten, zodat als eerste die van <i>het elfde uur</i> het loon kregen, als tweede die van het <i>negende</i> en als derde die van <i>het zesde uur</i> en na hen die van <i>het derde uur</i> en als laatst die van de vroege morgen?</p>	
<p>3</p> <p>τοῦτο γὰρ σαφῶς δηλοῦται ἀπὸ τοῦ ἀπόδος τὸν μισθόν, ἀρχάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων.</p>	<p>Want dat wordt duidelijk Vanaf <i>de betaling van het loon te beginnen bij de laatsten tot aan de eersten.</i></p>	

<p>4</p> <p>τίς δὲ παρὰ τὸν κύριον τοῦ ἀμπελῶνος ὁ τοῦ κυρίου ἐπίτροπος, διδὸν τὸν μισθὸν κατὰ τὸ τοῦ κυρίου πρόσταγμα;</p>	<p>Maar wie echter is naast de heer van de wijngaard de rentmeester van de heer die overeenkomstig op verzoek op aanwijzing van de heer het loon betaalt?</p>	
<p>5</p> <p>ἀλλὰ καὶ εἶπερ οἱ ἐν τῇ ἐνάτῃ κληθέντες ὥρα οὐκ ἐβάστασαν τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, δηλονότι οὐχ οὔτοι ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότη λέγοντες ὅτι οὔτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα.</p>	<p>Maar omdat echter diegene die om het negende uur geroepen waren <i>de last van de warme dag niet droegen</i>, is het duidelijk dat zij niet <i>tegen de heer des huizes gebromd hebben en tegen hem gezegd hebben, dat deze laatsten maar een uur gewerkt hebben en hen gelijkgesteld aan ons die de last van de dag en de hitte gedragen hebben.</i></p>	
<p>6</p> <p>οὐδὲ οἱ τῇ ἕκτῃ κληθέντες τὸ βάρος ἐβάστασαν τῆς ἡμέρας, ἀλλ' εἰ ἄρα τοῦ ἡμίσου τῆς ἡμέρας.</p>	<p>Maar noch diegene die op het zesde uur geroepen waren hebben <i>de last van de dag</i> gedragen maar hoogstens <i>de halve dag</i>.</p>	
<p>7</p> <p>καὶ οἱ τῇ τρίτῃ δὲ κληθέντες οὐ τῆς ὅλης ἐβάστασαν ἡμέρας τὸ βάρος, ἀλλ' (εἰ δεῖ ἀκριβῶς ὀνομάσαι) τοῦ ἡμίσου καὶ τοῦ τετάρτου τῆς ἡμέρας.</p>	<p>Ook diegene die per het derde uur geroepen waren hebben niet <i>de hele last van de dag</i> gedragen maar (als men het exact wil aangeven) drie vierde deel van de dag.</p>	
<p>8</p> <p>μόνοι δὲ οἱ ἀπὸ τῆς ἔω μεμισθωμένοι, τὸ βάρος ἐβάστασαν τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα ὅλον μὲν [οἱ ἀπὸ τῆς ἔω μεμισθωμένοι], οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τελευταίους ἀνάλογον τῷ καιρῷ ᾧ ἐν τῷ ἀμπελῶνι πεποιήκασιν <ἐβάστασαν>.</p>	<p>Alleen die op de vroege morgen zich verhuurd hebben, hebben <i>de last van de dag en de gehele hitte</i> gedragen, (vanaf dat ze zich verhuurd hebben) de overige, behalve de laatsten, hebben de last in de wijngaard gedragen overeenkomstig de tijdsduur.</p>	

XV: 30

Grieks

Vertaling

verwijzing naar Bijbelboeken

<p>1</p> <p>ι. Ἐπεὶ δὲ διάφοροί εἰσι παραβολαὶ ὀνομάζουσαι ἀμπελῶνα, ζητηθεῖη ἂν πότερον κατὰ διαφόρων πραγμάτων καθ' ἕκαστον ὁ ἀμπελῶν παραλαμβάνεται ἢ κατὰ τοῦ αὐτοῦ πράγματος.</p>	<p>Omdat er verschillende gelijkenissen zijn die over een wijngaard spreken, kan eerst onderzocht worden of de wijngaard voor verschillende zaken genomen wordt of telkens voor dezelfde zaak.</p>	
<p>2</p> <p>ἐγὼ νομίζω δεῖν ἐξετάσαι <καὶ> διὰ τί οὐ πρὸς πάντας τοὺς ἐλθόντας πρώτους καὶ νομίζοντας ὅτι πλέον λήψονται καὶ γογγύσαντας κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου ἀπεκρίνατο ὁ οἰκοδεσπότης, ἀλλ' ἐνὶ μόνῳ εἶπεν αὐτῶν τὸ ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε·</p>	<p>Ik meen, dat men moet onderzoeken waarom de huisheer niet tot allen antwoordde die als eerste kwamen en meenden <i>dat zij meer moesten ontvangen</i> en bromden hij antwoordde <i>tot slechts één van hen: vriend, ik zeg u, ik doe u geen onrecht.</i></p>	
<p>3</p> <p>οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι; καὶ θέλω τούτῳ τῷ ἑσχατῷ δοῦναι ὡς καὶ σοί.</p>	<p><i>Zijn wij niet een denarie overeengekomen? Ik wil de laatste net zoveel geven als jou.</i></p>	
<p>4</p> <p>ὅτι μὲν οὖν ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια ἐπιδέχεται ἢ ἐκκειμένη παραβολῆ ἃ ζητῆσαι τις ἂν εἰς αὐτήν, διαβεβαιωσαίμην ἂν·</p>	<p>Dat dus deze gelijkenis deze en dergelijke vragen toelaat die men in zijn geheel kan onderzoeken, dat zal ik met kracht verzekeren.</p>	
<p>5</p> <p>ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν κατ' ἀξίαν εἰπεῖν εἰς τὴν παραβολὴν ἄλλον ἢ τὸν φήσαντα ἂν μετὰ τοῦ ἀληθεύειν τὸ «ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν», καὶ τοῦτο θαρρῶν ἀποφανοῦμαι.</p>	<p>Dat het in de gelijkenis niet mogelijk is dat een ander dan degene die in waarheid zou zeggen <wij hebben de geest/betekenis van Christus> ook dat voer ik moedig aan.</p>	<p>1 Kor. 2, 16 Want wie kent de zin des Heren, dat hij Hem zou voorlichten? Maar wij hebben de zin van Christus.</p>
<p>6</p> <p>«τίς» οὖν ἄρα «ἔγνω» τὸν ἐν τῇ παραβολῇ ταύτῃ «νοῦν Χριστοῦ» ἢ ὁ ἐμπαρασχὼν ἑαυτὸν τῷ παρακλήτῳ, περὶ οὗ φησιν ὁ σωτὴρ ὅτι</p>	<p>Wie dan heeft <de zin van Christus> in deze gelijkenis <herkend> als het niet diegene is die zich toevertrouwt aan de parakleet</p>	<p>Joh. 14, 26 maar de Trooster, de heilige Geest, die de Vader zenden zal in mijn naam, die zal u alles leren en u te binnen brengen al wat Ik u</p>

<p>»ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα</p>	<p>Waarvan de heiland zegt dat <hij jullie dat alles leert en jullie alles herinnert?></p>	<p>gezegd heb.</p>
<p>7</p> <p>ὅσα εἶπον ὑμῖν; Ἥ μὴ διδάσκοντος γὰρ τοῦ παρακλήτου πάντα ἃ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ταύτην τὴν παραβολὴν, οὐκ ἂν λέγοιτό τι ἄξιον Ἰησοῦ εἰς αὐτήν.</p>	<p>wat als namelijk de Parakleet niet alles onderwijst wat Jezus gesproken heeft ook deze gelijkenis, dan wordt er niets gezegd wat Jezus waardig is met betrekking tot de parabel.</p>	
<p>8</p> <p>καὶ εἰ τοιαῦτά γε ἐζήτουν κατὰ τὴν Ἰησοῦ φωνὴν ἀπὸ τοῦ παρακλήτου πάντες οἱ τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἀναγινώσκοντες, οὐκ ἂν προσέσχον τινὲς ὡς παρακλήτω »πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν«, ὥστε τὰ τῆς πλάνης πνεύματα καὶ τὰ δαιμόνια ἀναγορεῦσαι τῷ μεγάλῳ τοῦ παρακλήτου ὀνόματι, ὅπερ ὁ σωτὴρ τοῖς ἀποστόλοις καὶ εἴ τις τοῖς ἀποστόλοις παραπλήσιός ἐστιν ἐπηγγελίματο.</p>	<p>En indien allen, die het evangelie volgens Johannes lezen zodanig naar het woord van Jezus door de Parakleet zochten dan zouden enkelen zich niet zowel aan de Parakleet als aan <de geest van dwaalleraren en aan de demonenleer> houden en aan <de huichelarij van leugenaars, die in het eigen geweten gebrandmerkt is> zo dat zij de dwaalgeest en de demonen aanduiden met de grote naam van de Parakleet, die de redder van de apostelen is en aan hun als iemand bijna gelijk aan de apostelen, is beloofd.</p>	<p>1 Tim. 4,1f. Maar de Geest zegt nadrukkelijk, dat in latere tijden sommigen zullen afvallen van het geloof, doordat zij dwaalgeesten en leringen van boze geesten volgen.</p>
<p>9</p> <p>καὶ πείθομαί γε ὅτι ὁ Ματθαῖος ἤδει μὲν τὰ κατὰ τὴν παραβολὴν ταύτην μυστήρια, ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν τοῦ σπόρου καὶ τῶν ἐπεσπαρμένων τῷ σίτῳ ζιζανίων, οὐκ ἔκρινε δὲ εὐλογον εἶναι ὁμοίως ταῖς περὶ ἐκείνων διηγήσεις καὶ τὴν περὶ ταύτης ἀναγράφαι, μὴ πιστεύσας γράμμασι καὶ τὴν ἐπὶ ποσὸν τῆς παραβολῆς ταύτης σαφήνειαν, ὥσπερ ἐκείνων ἐξ ὅλων τὴν διήγησιν ἀνέγραψεν.</p>	<p>En ik ben er van overtuigd dat Mattheus in deze gelijkenis de mysteriën kende, evenals die van het zaad, over het graan en van de onkruiden, maar hij achtte het niet verstandig,³⁷ gelijk de uitleggingen van dat verhaal en van dat schrijven, omdat hij de letter ook niet een beetje wilde toevertrouwen aan de verklaring van de gelijkenis zoals hij de uitleg van de anderen helemaal heeft opgeschreven.</p>	

³⁷ Lett: maar hij achtte het niet verstandig te zijn.

<p>10</p> <p>εἰ δὲ εὐλό- γως ὁ Ματθαῖος τὴν περὶ τῆς παραβολῆς διήγησιν ἀπεσιώπησε, δηλονότι κἂν ἐκ μέρους τις αὐτὴν νοῆσαι δυνηθῆ, τάχα μὲν εὐλόγως ἂν αἰνίξαιτό <τι> τῆς φαινομένης ἀ- τῶ διηγήσεως, οὐ μὴν πάντα τὰ ἀπο- καλυπτόμενα αὐτῶ σαφηνίζων καὶ γραφεῖ πιστεύων ἔξω κινδύνου τοῦ περὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν μυστη- ρίων ἔσται.</p>	<p>Wanneer Mattheus terecht deze uitleg met betrekking tot deze gelijkenis heeft verzwegen is het duidelijk dat iemand het ook maar gedeeltelijk kan begrijpen, misschien spreekt iemand met goede reden van een helder verhaal terwijl hij geenszins alles wat aan hem is onthult verklaart en aan het schrift toevertrouwt want dan houdt hij zich buiten het gevaar dat met de beschrijving van het mysterie verbonden is</p>	
--	--	--

XV: 31

Grieks

Vertaling

Verwijzingen naar Bijbelteksten

<p>1</p> <p>Φέρε οὖν ἡμεῖς, οἱ σφόδρα ἀπολειπόμενοι τοῦ κατὰ τὴν παρα- βολὴν βάρους τῶν πραγμάτων καὶ σφόδρα ὀλίγα εἰς αὐτὴν φανταζόμενοι, πῆ μὲν μετ' εὐχῆς τινα ἐκ μέρους ἀποδῶμεν, τινὰ δὲ ἐπ' ὀλίγον καὶ τῶν φαινομένων δείξαντες οὕτω παρέλθωμεν μετὰ τὸ εἰπεῖν καθη- κόντως εἰς τὴν παραβολὴν καὶ ἐπὶ τὰ ἐξῆς αὐτῆς.</p>	<p>Dus wij, die zeer verlaten zijn, brengen de diepte van de werkelijkheden, en wel zeer weinig, met betrekking tot de gelijkenis tot uitdrukking, Laten wij op die manier met een gebed iets gedeeltelijk bekend maken slechts iets kort tonen wat ons overtuigt, op die wijze komen wij verder door te zeggen wat gepast is over de gelijkenis en het daarop volgende</p>	
<p>2</p> <p><καὶ> πρῶτον τοίνυν ἴδωμεν τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ζητουμένη παρα- βολῇ ἡμέρας.</p>	<p>Laten zij eerst zien, wat de dag van de onderzoekende gelijkenis in zich had.</p>	
<p>3</p> <p>καὶ ὄρα εἰ δυνά- μεθα τὸν ὅλον ἐνεστῶτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, μεγάλην μὲν ὡς πρὸς ἡμᾶς, μικρὰν δὲ τινα καὶ ὀλιγοχρόνιον ὡς πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ζωὴν.</p>	<p>kijk of we in staat zijn iets te zeggen over de gehele huidige aeon en het een of andere dag kunnen noemen, hoewel het voor ons gezien lang is, maar ook kort is en kort van tijd in vergelijking met het leven van God en Christus en de Heilige Geest.</p>	

<p>4</p> <p>τάχα γὰρ καὶ τινων τῶν μακαρίων δυνάμεων καὶ</p> <p>ἐπαναβεβηκυῶν, συγκρίσει τῶν πολλῶν γένους τῶν ἐποκάτω τῆς ἀρχικῆς τριάδος. <τοῦτον γὰρ τὸν> λόγον ἔχει ὅλος ὁ ἐνεστὼς αἰὼν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν, ὃν λόγον ἔχει ἢ παρ' ἀνθρώποις ἡμέρα πρὸς ὅλον τὸν δυνατὸν ἀνθρώπῳ ζῆν χρόνον.</p>	<p>Want misschien zal hij³⁸, op verzoek van de heersende drie machten, enkele gezegende machten die heel hoog gestegen zijn, vele geslachten bij elkaar brengen. Want het houdt die verhouding vast in de hele huidige aeon, zoals bij hun leven een dag zich bij de mensen verhoudt tot de hele tijd die een mens kan leven.</p>	
<p>5</p> <p>εἰ δὲ τοιοῦτόν τι μυστήριον ἐν Δευτερονομίῳ δηλοῦται κατὰ τὴν ὁδὴν ἐν ἣ ἔγγραπται· »μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος« ἢ μή, ζητήσῃ οὐκ ἔστι δυνάμενος.</p>	<p>Maar of een dergelijk geheim in Deuteronomium in dat gezang geopend wordt waarin is geschreven: <herinnert u de dagen van de aeon>, of niet, laat hem het onderzoeken wie het kan.</p>	<p>Deut. 32, 7 Gedenk aan de dagen van weleer let op de jaren van geslacht na geslacht; vraag uw vader, dat hij het u meedele, uw oudsten, dat zij het u zeggen.</p>
<p>6</p> <p>εἶτα, εἰ τοιαῦται αἱ ἡμέραι αἰῶνός εἰσιν, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὴν παραπλήσιον ἐκδοχὴν ἐννοεῖν εἰς τὸ »ἔτη αἰῶνια ἐμνήσθητε καὶ ἐμελέτησα· νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν, καὶ ἔσκαλλεν τὸ πνεῦμά μου.</p>	<p>Maar als bovendien de dagen van de aeon zodanig zijn, dan zal daaruit volgen dat men het gelijk moet interpreteren, wanneer gezegd wordt; <aan eeuwige jaren heb ik mij eraan herinnerd en mij bekommerd; in de nacht heb ik met mijn harten dubbelspraak gehouden, en mijn geest worstelde zich los>.</p>	<p>LXX: Psalm 76, 6B³⁹ ... καὶ ἐτη αἰωνία ἐμνεσθῆν καὶ ἐμελετήσα... (...en de aeon wordt er aan herinnerd en heeft zich er om bekommerd...)</p>
<p>7</p> <p>καὶ εἶπα· μή εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπόσεται κύριος;</p>	<p><En ik sprak: zal de heer niet voor de duur van de aeonen verstoten?></p>	<p>LXX Ps. 76, 8 μη εἰς τοὺς αἰωνας ἀπόσεται κύριος καὶ οὐ προσθήσει του εὐδοκῆσαι ἐτι;</p>
<p>8</p>	<p>En misschien zal (om mij gedurfd uit te drukken) de Heer <niet tegen de aeonen ingaan>(want veel is het al als de heer voor één aeon verstoot)</p> <p>misschien verstoot hij ook nog</p>	<p>Matt. 12,32 Spreekt iemand een woord tegen de Zoon des mensen, het zal hem vergeven worden; maar spreekt iemand tegen de heilige</p>

³⁸ Met *hij* bedoelt Origenes *dag*

³⁹ Origenes lijkt hier Psalm 76,6b uit de Septuaginta te parafaseren, in de versie van Dr. E. Klostermann wordt deze Psalm niet genoemd.

<p>« και τάχα (ἵνα τολμηρότερον εἴπω) εἰς μὲν »τοὺς αἰῶνας« οὐκ »ἀπώσεται κύριος« (πολὸν γὰρ και εἰς ἓνα αἰῶνα ἀπώσασθαι κύριον), ἀπώσεται δὲ τάχα και εἰς δεύτερον αἰῶνα, ὅτε οὐκ ἀφίεται ἡ τοιαύδε ἁμαρτία οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι».</p>	<p>een tweede wereldtijd, dan namelijk als een zekere zonde <die hij noch in deze noch in de komende wereldtijd vergeven zal>.</p>	<p>Geest, het zal hem niet vergeven worden, noch in deze eeuw, noch in de toekomstige.</p>
<p>9</p> <p>Τίς οὖν ἄρα ἱκανὸς τὰς ἐξ ἡμέρας και τὴν τῆς ἀναπαύσεως ἐβδόμην ἐπὶ τοιαύτας ἀναγαγεῖν ἡμέρας και μετὰ τὰ σάββατα τὰς νοουμηνίας και τὰς ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ ἑορτὰς και <τὸ ἐν> τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς ἡμέρα πάσχα και ταῖς ἐξῆς τῶν ἁζύμων;</p>	<p>Wie is in staat zes dagen (sc. te werken) en te rusten de zevende En zulke dagen over te dragen en uit te leggen en na de sabbat, de nieuwe maand en de feestdag van de eerste maand op de veertiende dag van de maand Pascha en achtereenvolgens het feest van de ongedesemde broden?</p>	<p>Hier verwijst Origenes Lev. 23, 5-6: In de eerste maand op de veertiende der maand, in de avondschemering, is het pascha voor de Here. En op de vijftiende dag van deze maand is het feest der ongezuurde broden....</p>
<p>10</p> <p>οὕτω δὲ ἀνάλογον εἰς ἄβυσσὸν τις ἐμπεσεῖται νοημάτων και τὰς λοιπὰς ἑορτὰς ἐν τοιαύταις φανταζόμενος ἡμέραις και ὅλον τὸν ἐβδομαδικὸν ἐνιαυτὸν, ἐν ᾧ πτωχοῖς και προσηλύτοις και τοῖς θηρίοις τῆς γῆς χαρίζεται ὁ θεὸς τοὺς ἐκ προτέρας γεωργίας ἀνατέλλοντας καρποὺς ἐν καιρῷ μὴ γεωροῦμένης <τῆς γῆς>.</p>	<p>Op grond van deze overwegingen zal iemand in een afgrond van gedachten vallen doordat voortaan de feesten in zulke dagen zichtbaar worden, het hele sabbatsjaar waarin God de armen, de nieuwkomers en de dieren van de aarde vruchten schenkt; niet als gevolg van de landbouw, maar door eerdere landbouwers worden de vruchten op het juiste moment verwerkt.</p>	<p>Lev. 25, 6: De sabbatopbrengst van het land zal u tot voedsel zijn: u en uw slaaf en uw slavin, uw dagloner en uw bijwoner, die bij u vertoeven.</p>
<p>11</p> <p>τίς δὲ δύναται ἀναβῆναι ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν τῆς ἀβύσσου ἐν τῇ πεντηκονταετηρίδι ἡμερῶν (ἀβύσσου δὲ λέγω διὰ τὸ βάθος τῶν δογμάτων), ἵνα τις ἀναβῆι και ἴδῃ τὸν πεντηκοστὸν ἐνιαυτὸν και τὰ ἐν αὐτῷ νενομοθετημένα πληρούμενα;</p>	<p>Maar wie kan niet klimmen tot het aantal dagen, tijdens een afgrond van vijftig jaar (ik zeg afgrond vanwege de diepte van het leren), opdat iemand klimt en het vijftigste jaar ziet, wat hem door de wet is voorgeschreven en in vervulling is gegaan?</p>	
<p>12</p>	<p>Maar als wij dan één dag, zoals in de gelijkenis, onderzoeken en tot de conclusie kwamen dat met die dag de hele aeon wordt</p>	

<p>ἀλλὰ γὰρ ζητοῦντες τὴν μίαν τῆς ἐκκειμένης παραβολῆς ἡμέραν καὶ νομίσαντες αὐτὴν ὅλον τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα, ἐλάθομεν ἐμβάντες εἰς βάθη θεοῦ, δεόμενοι πνεύματος τοῦ «πάντα» ἐρευνῶντος, «καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ».</p>	<p>bedoeld, zijn wij ongemerkt in de diepten van God binnengetreden en daarom is het nodig dat de geest <alles>, <de diepten van God> bestudeert.</p>	<p>1 Kor. 2,10 Want óns heeft God het geopenbaard door de Geest. Want de Geest doorzoekt alle dingen, zelfs de diepten Gods.</p>
<p>13</p> <p>ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι, ὡσπερ ἐπ' ἐξόδῳ συντελείας τοῦ ἐνιαυτοῦ εἴρηται τίνα δεῖν γίνεσθαι, οὕτως (οἰοεῖ) <καὶ> »ἐπὶ« πλειόνων »αἰώνων συντελεία«, εἴτε ἐνιαυτόν τίνα συμπληρούντων εἴτε ὅ τι δήποτε, »εἰς ἀθέτησιν ἀμαρτίας ἐφανερώθη« ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἵνα μετὰ τὴν ὥς <ἐνός> ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν συντέλειαν τῶν αἰώνων πάλιν ἄλλη ἀρχὴ διαδέξῃται, καὶ »ἐνδείξῃται ὁ θεὸς ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ« εἰς οὓς αὐτὸς οἶδε δεῖν ἐνδείξασθαι.</p>	<p>Maar ik meen dat van het aflopen van het jaar is gezegd, dat bepaalde dingen moeten gebeuren zo is het ook bij de voltooiing van de verschillende aeonen of mogen zij een of ander jaar of dat steeds volmaken zo is Jezus <tot overwinning van de zonde> verschenen om daarmee duidelijk aan te tonen dat de voltooiing van de aeonen die als een dag van een jaar is weer een ander begin is, en <God in de volgende wereldtijden zijn overvloedige rijkdom van zijn goedheid toont>, en wel aan hen van wie hij het zelf wist dat hij het moest tonen.</p>	<p>Hebr. 9, 26 want dan had Hij dikwijls moeten lijden sinds de grondlegging der wereld; maar thans is Hij eenmaal, bij de voleinding der eeuwen, verschenen om door zijn offer de zonde weg te doen.</p> <p>Ef. 2, 7 om in de toekomstige eeuwen de overgrote rijkdom van zijn genade te tonen, door zijn goedheid jegens ons in Christus Jezus.</p>
<p>14</p> <p>καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὴν ἐν τῇ <ἐκκειμένῃ> παραβολῇ λελέχθω ἡμέραν,</p>	<p>En het zij gezegd vanwege de dag in de gelijkenis!</p>	
<p>15</p> <p>ἅτινα δύνασαι κατασκευάσαι καὶ ἐκ τῆς Ἰωάννου ἐπιστολῆς φάσκοντος· »παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστὶ, καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγονάσιν· ὅθεν γινώσκουμεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν».</p>	<p>Dat wat ook te bevestigen is uit het gezegde⁴⁰ in de Johannes brief: <kinderen het is het laatste uur; zoals jullie gehoord hebben dat de antichrist komt, zo zijn nu vele antichristen opgetreden, daaraan herkennen wij, dat het het laatste uur is>.</p>	<p>1 Joh. 2, 18 Kinderen, het is de laatste ure; en gelijk gij gehoord hebt, dat er een antichrist komt, zijn er nu ook vele antichristen opgestaan, en daaraan onderkennen wij, dat het de laatste ure is.</p>
<p>16</p> <p>ἐσχάτη γὰρ ὥρα μετὰ τὴν ἐνδεκάτην</p>	<p>Het laatste uur komt namelijk na <i>het elfde</i> in de huidige gelijkenis; namelijk <i>ter elfde ure ging</i> de mens, de heer des</p>	

⁴⁰ Dat wat gezegd is in..

<p>τῆς προκειμένης παραβολῆς, ἐπεὶ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὁ κατὰ τὴν παραβολὴν οἰκοδεσπότης ἀνθρώπος ἐξεληθὼν εὗρεν ἄλλους ἐστῶτας, καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; </p>	<p>huizen in de gelijkenis, uit en vond nog andere die er stonden en zei tegen hen; wat staan jullie hier de hele dag werkeloos?</p>	
--	--	--

XV:32

Grieks

Vertaling

Verwijzing naar Bijbeltekst

<p>1</p> <p>Μετὰ δὲ τοῦτο ζητοῦμεν, πῶς οὐ κατὰ ἀποκλήρωσιν ὁ οἰκοδεσπότης πέντε τάγμασιν ἐργατῶν παραδίδωσι τὰ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος· πρῶτω μὲν ὅτε ἐξῆλθεν ἅμα πρῶτῃ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα, δευτέρῳ δὲ ὅτε ἐξεληθὼν περὶ τρίτην ὥραν εἶδεν ἄλλους ἐστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς, τρίτῳ δὲ καὶ τετάρτῳ ὅτε πάλιν ἐξεληθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν ἐποίησεν ὡσαύτως, πέμπτῳ δὲ τῷ περὶ τὴν ἐνδεκάτην,</p> <p>ἤνικα ἐξεληθὼν εὗρεν ἄλλους ἐστῶτας, καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;</p>	<p>Daarna onderzoeken wij, waarom de heer des huizes de wijngaardarbeiders niet op goed geluk in vijf groepen arbeiders deelt; voor de eerste toen hij 's morgens vroeg uit ging om de werkers voor zijn wijngaard in te huren, voor de tweede, toen hij er op het derde uur op uit ging en andere werkeloos op de markt zag staan, voor de derde en voor de vierde toen hij weer uit ging op het zesde en negende uur deed hij evenzo voor de vijfde op het elfde uur toen hij uit ging en anderen vond, die werkeloos stonden en tegen hen zei hij: wat staan jullie hier de hele dag werkeloos?</p>	
<p>2</p> <p>καὶ ὅρα εἰ δύνασαι πρῶτον μὲν τάγμα εἰπεῖν τὸ κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἅμα τῇ κοσμοποιίᾳ·</p>	<p>En kijk, of je zeggen kan dat de eerste groep die van Adam is bij de schepping van de wereld.</p>	

<p>3</p> <p>ἐξῆλθε γὰρ ἅμα πρῶτ' ὁ οἰκοδεσπότης καὶ (ἴν' οὕτως ὀνομάσω) τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν ἐμισθώσατο, ἴν' ἐργάζωνται τὸν ἀμπελῶνα τῆς θεοσεβείας.</p> <p>δεύτερον δὲ τάγμα τὸ κατὰ τὸν Νῶε καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν διαθήκην,</p> <p>καὶ τρίτον τὸ κατὰ τὸν Ἀβραάμ ᾧ συνεξακούεται τὰ κατὰ τοὺς πατέρας μέχρι Μωσέως συμπαραλειφθαι, τέταρτον δὲ τὸ κατὰ τὸν Μωσέα καὶ πᾶσαν τὴν Αἰγύπτου οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ νομοθεσίαν, τελευταῖον δὲ τάγμα τὸ κατὰ τὴν παρουσίαν ἐστὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τὸ περὶ τὴν ἐνδεκάτην.</p>	<p>Want de heer des huizes <i>ging</i> namelijk in <i>de hele vroegte er op uit</i> en wierf (ik zal het zo maar noemen) Adam en Eva, waarmee zij <i>de wijnberg</i> van Gods verering bewerken zouden; de tweede groep is die in de tijd van Noach en het met hem gesloten verbond; en de derde is die van Abraham, die samengenomen gedurende de tijd van de vaders tot aan Mozes gehoord moet worden ; de vierde groep is vanaf de gehele tijd van Mozes en de machtshandelingen van Egypte en de wetgeving in de woestijn; de laatste groep is die van de tijd van de aankomst van Jezus Christus, namelijk die <i>op het elfde uur</i>.</p>	
<p>4</p> <p>πλὴν εἷς ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης (ὅσον ἐπὶ τῇ προκειμένῃ παραβολῇ) πεντάκις ἐξελήλυθε καὶ ἐπὶ τὰ τῆδε ἐλήλυθε πράγματα, ἴν' ἐργάτας ἀνεπαισχύντους, ὀρθοτομοῦντας »τὸν λόγον τῆς ἀληθείας« ἐξαποστείλῃ ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, τοὺς ἐργασομένους αὐτοῦ τὰ ἔργα.</p>	<p>Nu is er één menselijke heer des huizes (in ieder geval zoals het vastgelegd is in deze gelijkenis) die er vijfmaal op uit gaat en hier gekomen is voor de zaken, opdat hij telkens de werkers, die zich niet hoeven te schamen, maar het rechte <woord van waarheid> verkondigen, uit zendt in zijn wijngaard, zo werkten zij daar.</p>	<p>2 Tim. 2,15 Werk ijverig om betrouwbaar te zijn voor God, als een arbeider die zich niet hoeft te schamen en die eerlijk uitkomt voor het woord van de waarheid.</p>
<p>5</p> <p>εἷς γὰρ Χριστὸς (ὁ ἀνθρώποις συγκαταβάς πλεονάκις) τὰ τῆς κλήσεως τῶν ἐργατῶν ἀεὶ ᾠκονόμησεν.</p>	<p>Want die ene Christus (die zich vaak naar de mensen begeeft) heeft altijd de roeping van de arbeiders beheerd.</p>	

XV:33

Grieks

Vertaling

Verwijzing naar Bijbeltekst

<p>1</p> <p><i>Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ αἰσθη- τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τῶν ἀπὸ αἰσθήσεως ἀρξαμένων τὰ ἔργα ποι- εῖν σύμβολόν τι ἔχουσιν αἱ πέντε τῶν ἐργ<ατ>ῶν παραλήψεις, ὁ δυνά- μενος ἐπιστησάτω.</i></p>	<p>Of het vijf keer werven van de arbeiders ook een of ander symbool bevat van de waarneembare wereld of die bij het begin van de waarneming hun arbeid doen, hij die kan moet weten.</p>	
<p>2</p> <p><i>γεγυμνάσθω δὲ κἂν μὴ βούληται τις εἰς δόγματα παραδέξασθαι καὶ τὰ λεχθησόμενα.</i></p>	<p>Maar er zal geoefend moeten worden ook als iemand niet als leerstelling wil aannemen wat nog gezegd zal worden</p>	
<p>3</p> <p><i>ἔρεῖ γὰρ τις ὅτι ἀφή μὲν ἔστι κατὰ τὴν πρώτην κλήσιν—διὸ «εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει» ὁ <τι> «εἶπεν ὁ θεός· οὐ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ οὐδ' οὐ μὴ ἀψησθε αὐτοῦ», ὄσφρησις δὲ κατὰ τὴν δευτέραν—ὅθεν ἐπὶ τοῦ Νῶε «καὶ ὠσφράνθη κύριος ὀσμὴν εὐω- δίας», γεῦσις δὲ κατὰ τὸν Ἀβραάμ —διὸ καὶ ἔστι τὸν τοὺς ἀγγέλους παρατίθησιν αὐτοῖς ἐγκρυφίας ἀπὸ σεμιδάλεως καὶ τὸν ἀπαλὸν μύσχον, ἀκοή δὲ ἐπὶ Μωσέως—ὅτε ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀκουστή γέγονεν ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ, ὄρασις δὲ ἡ πασῶν τῶν αἰσθήσεων τιμιωτέρα κατὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν—ὅτε ἐωράρασι τὸν Χριστὸν τοῖς μακαρίοις ὀφθαλ- μοῖς.</i></p>	<p>Want er zal iemand zijn die zal zeggen dat de aanraking ontspruit overeenkomstig de eerste roeping; om die reden <zei de vrouw tegen de slang: God sprak: je zult er niet van eten, ja niet eens aanraken!> overeenkomstig de geur van de tweede – waaruit ten tijde van Noach <de Heer de zoete geuren rook> overeenkomstig de smaak van Abraham - zo onthaalde hij de engel en hield hem de verborgen tarwe cake en het malse kalfsvlees voor; dat horen vindt men bij Mozes, toen de stem van God uit de hemel hem hoorbaar werd en werd gezien, van alles de edelste waarneming, ontsproten uit de komst van Christus, toen zij de Christus met gezegende ogen zagen.</p>	<p>Gen. 8,21 Toen de HERE de liefelijke reuk rook, zeide de HERE bij Zichzelf: Ik zal de aardbodem niet weer vervloeken om de mens, omdat het voortbrengsel van des mensen hart boos is van zijn jeugd aan, en Ik zal al wat leeft niet weer slaan, zoals Ik gedaan heb.</p>
<p>4</p> <p><i>λελέχθω δὲ καὶ ταῦτα, εἴτε γυμνασίας χάριν λογικῆς εἴτε βού- λεται τις καὶ δογματικῆς, διὰ τὰς πέντε κλήσεις.</i></p>	<p>Ook dit zal gezegd zijn, als was het voor oefening van de rede, als was het ook, als een wil, als oefening in de leer, vanwege vijf roepingen in de toespraak.</p>	

XV:34

Grieks

Vertaling

Verwijzing naar Bijbeltekst

<p>1</p> <p>Οἶμαι δ' ὅτι καὶ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος ἦν δεόμενα καθ' ὥραν ἐργατῶν.</p>	<p>Maar ik meen, dat ook de werkzaamheden in de wijngaard op het desbetreffende uur werkers nodig hebben.</p>	
<p>2</p> <p>ἔδει γὰρ ἅμα τῇ ἔω ἔργα γίνεσθαι ἐν τῷ ἀμπελῶνι, καὶ εἶδεν ὁ καλῶν οἰκοδεσπότης τοὺς ἐργάτας, τίνες ἦσαν ἐπιτήδειοι πρὸς τὰ ἀπὸ τῆς ἔω ἔργα.</p>	<p>Er moet namelijk in <i>de hele vroegte</i> werk in de wijngaard gebeuren, en de heer, die hen riep, wist welke <i>werkers</i> voor werk in de vroegte geschikt waren.</p>	
<p>3</p> <p>ἄλλο δὲ ἔργον περὶ τὴν τρίτην ὥραν ἦν τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε, ὅτε ἔστησεν αὐτῷ ὁ θεὸς διαθήκην.</p>	<p>Een andere werkzaamheid <i>per het derde uur</i>, was het werk ten tijde van Noach, toen God met hem het verbond had gesloten.</p>	
<p>4</p> <p>εἶτα αἱ δέκα ἀπὸ τοῦ Νῶε ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ γενεαὶ καταλήγουσαι ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀρχὴν ἄλλης ὑπερβαλλούσης κλήσεως· καὶ ἦν ἐργάτης τοῦ ἀμπελῶνος τότε ἀρξάμενος ὁ Ἀβραάμ.</p>	<p>Daarna lieten de tien generaties van Noach tot Abraham, die met Abraham eindigden, aan het begin van een andere roeping denken; en Abraham begon ook als wijngaardarbeider.</p>	
<p>5</p> <p>καὶ μετ' αὐτὸν Μωσῆς μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ παρελήφθη εἰς τὸν ἀμπελῶνα.</p>	<p>En na hem was Mozes met de zijnen als wijngaardarbeider aangenomen.</p>	
<p>6</p> <p>ἔλειπε δὲ τι τελευταῖον ἔργον τῷ ἀμπελῶνι, ὅπερ ἔχρηζε νεαρᾶς κλήσεως καὶ καινῆς, ἀκμαίως καὶ ἀθρόως ἐν βραχεί τὸ λείπον ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἐργαζομένης· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῆς καινῆς διαθήκης.</p>	<p>Maar de wijngaard miste een laatste werk, waarvoor een jeugdige en nieuwe roeping nodig was, iemand die het snel en bondig en in korte tijd volbrengt; wat in de wijngaard nog ontbrak dat was het werk van het nieuwe verbond.</p>	

<p>7</p> <p>ἴσα μὲν οὖν διαστήματα τῶν περὶ τρίτην καὶ ἕκτην καὶ ἑννάτην κληθέντων· ἀνάλογον δὲ τῷ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὴν τρίτην ὥραν τὸ ἀπὸ τῆς ἑννάτης Μωσέως ὥρας ἐπὶ τὴν ἑνδεκάτην τῆς Χριστοῦ Ἰησοῦ ἐν σαρκὶ ἐπιδημίας <διάστημα>.</p>	<p>Gelijke tijdsafstand is er dus tussen hen die tot de derde, tot het zesde en tot het negende uur geroepen waren; de tijdsafstand van het begin en het derde uur komt echter overeen met de tijd van het negende uur van Mozes tot het elfde uur bij de aankomst van Jezus Christus in vlees.</p>	
<p>8</p> <p>συμπεφώνηκε δὲ ὁ οἰκοδεσπότης τοῖς ἅμα τῇ ἕω παραληφθεῖσι δηνάριον· τοῦτο δ' (οἶμαι) ἐστὶ τὸ τῆς σωτηρίας νόμισμα, οὐ συνεξεταζομένων αὐτῶν κατὰ τὴν δόξαν.</p>	<p>De heer des huizes heeft echter met hen, die heel vroeg in de morgen geworven werden een denarie afgesproken; maar dat is meen ik de munt van het heil als je dat wat met de heerlijkheid samenhangt niet tegelijk daarmee onder ogen ziet.</p>	
<p>9</p> <p>σωτηρίας γὰρ ὄνομα (οἶμαι) τὸ δηνάριον, δόξης δὲ τὸ ὑπὲρ τὸ δηνάριον, εἴ που ὠνομάσθη νομίσματα τοῦ πενταπλασιάσαντος τὴν δεδομένην μνᾶν ἢ δεκαπλασιάσαντος.</p>	<p>De denarie (meen ik) is de naam voor het heil (de naam) voor de heerlijkheid dat wat boven de denarie gaat, wanneer ergens het geld de gegeven vervienvoudigde of vertienvoudigde mina wordt genoemd.</p>	<p>Lk. 19,16.18 De eerste verscheen en zei: "Uw pond, heer, heeft tien pond opgeleverd." 17 Hij zei tegen hem: "Uitstekend, goede dienaar. Omdat je in het klein betrouwbaar bent geweest, krijg je het gezag over tien steden!" 18 De tweede kwam en zei: "Uw pond, heer, heeft vijf pond opgebracht."</p>
<p>10</p> <p>ὁ δὲ λέγων τοῖς περὶ τὴν τρίτην παραληφθεῖσιν· ὁ εἰς τὴν δίκαιον δώσω ὑμῖν, προετρέπατο μὲν τοὺς τῆς τρίτης ὥρας ἐργάτας ἐπὶ τὸ πᾶν ὅτι ποτε δύνανται ἐργάσασθαι· ἑαυτῶ δὲ τετήρηκε τὸ κοῖναι τὸν δίκαιον πρὸς τὸ γενόμενον ἔργον μισθόν.</p>	<p>Maar tegen degene, die op het derde uur geworven waren zei hij: <i>wat je toekomt, zal ik u geven.</i> Hij dreef de arbeiders van het derde uur aan, om alles wat ze überhaupt konden, te doen; maar hij onthield zich van het oordeel over het gerechtigde loon voor het volbrachte werk.</p>	

<p>11</p> <p>ἐπεὶ δὲ ὡσαύτως ἐποίησε τοῖς περὶ τὴν ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, δηλονότι καὶ αὐτοῖς εἶπεν· ὁ ἂν ἦ δίκαιον δώσω ὑμῖν.</p>	<p>Omdat hij ook zo deed met diegene van <i>het zesde en negende uur</i>, zei hij blijkbaar ook tot hen: <i>wat dan ook rechtvaardig is zal ik u geven.</i></p>	
<p>12</p> <p>καὶ δύνανταί γε ἴσον ἔργον ἐν τῷ ἀμπελῶνι πεποιημένοι τοῖς ἅμα τῇ ἕω ἐργασασμένοι οἱ ἐν ὀλιγωτέρῳ χρόνῳ ἐπιτείνειν βουλόμενοι τὴν εἰς τὸ ἔργον δύναμιν καὶ ἐνέργειαν οὐ προκαμώντες,</p> <p>ὅπερ συμβέβηκε τοῖς ἅμα τῇ ἕω κεκλημένοις.</p>	<p>En zij kunnen in de wijngaard gelijke arbeid gedaan hebben als die, die arbeiden vanaf <i>de vroege morgen</i>, die in kortere tijd hun arbeid en kracht willen geven (inspannen) niet van te voren vermoeid zijnde, wat die, die gelijk in de ochtend geroepen waren, was overkomen.</p>	
<p>13</p> <p>ἀλλὰ ζητήσει τις, πῶς οὐ μόνον ἀργοῖς ὑπάρχουσιν ἀλλὰ καὶ ἐστηκόσιν ὅλην τὴν ἡμέραν, τουτέστι παρὰ πάντα τὸν πρὸ τῆς ἐνδεκάτης ὥρας καιρὸν, φησὶν ὁ οἰκοδεσπότης ἐξελεθῶν περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν· τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; ἐγὼ δὲ ὑπονοῶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀπόρητον καὶ ἐν τούτοις κεκρύφθαι λόγον, ὅτε ἤργουν ὅλην τὴν ἡμέραν μὲχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας, θέλοντες μὲν ἐργάσασθαι, οὐ παραλαμβάνόμενοι δὲ εἰς τὸν ἀμπελῶνα οἱ τεθαρρηκότως ἀπολογούμενοι καὶ λέγοντες· οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο.</p>	<p>Maar zal iemand vragen, hoezo de heer des huizes wanneer hij <i>op het elfde uur uitging</i> naar hen, die niet alleen werkeloos waren, maar ook <i>de hele dag</i>, dat wil zeggen, de hele tijd tot aan het elfde uur, daar stonden zei: <i>wat staan jullie hier de hele dag werkeloos?</i> ik vermoed dat ook in deze woorden een geheime leer over de ziel verborgen is, wanneer (gezegd werd dat) zij <i>de hele dag</i> tot aan het elfde uur werkeloos waren en weliswaar wilden werken, maar niet tot de wijngaard aangenomen werden en zich daarom vol vertrouwen verdedigden en zeiden: <i>niemand heeft ons geworven.</i></p>	
<p>14</p> <p>ἡμεῖς μὲν οὖν ἐτολήσαμεν τοιαῦτά τινα, καὶ ἐκ πολλῶν μὲν φαντασθέντες γραφῶν καὶ ἐκ τῆς προκειμένης δὲ παραβολῆς, εἶπεῖν εἰς τὸ καταστῆσαι πῶς ὅλην τὴν ἡμέραν ἐστήκασιν ἀργοί παρὰ τὸ μηδένα αὐτοὺς μεμισθῶσθαι οἱ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν κεκλημένοι.</p>	<p>iets dergelijks hebben wij dus gewaagd te zeggen op grond van vele zich voordoende schriftpassages en ook op grond van de voorliggende gelijkenis In het midden gebracht hebben wij durven zeggen, dat zij <i>de hele dag werkeloos</i> staan omdat niemand hen heeft geworven die werden geroepen <i>op het elfde uur</i>.</p>	

XV:35

Grieks	Vertaling	Verwijzing naar Bijbeltekst
<p>1</p> <p>Οἱ δὲ μὴ ἀρεσκόμενοι τοῖς τοιοῦτοις δόγμασι λεγέτωσαν ἡμῖν τὴν ὅλην ἡμέραν καὶ τοὺς ἐστῶ-τας ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοὺς θέ-λοντας <μὲν> ἐργάσασθαι, μὴ κεκλη-μένους <δὲ> εἰς τὸν ἀπελωῶνα καὶ παρησιαζομένους ἐν τῷ οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο.</p>	<p>Maar die met een dergelijke leer geen genoegen neemt zal ons toch zeggen wat de gehele dag betekent en wat diegene die <i>de gehele dag werkeloos</i> daar stonden die graag werken wilden maar niet <i>in de wijngaard</i> geroepen werden en daarom vrijmoedig spraken: <i>Niemand heeft ons geworven!</i></p>	
<p>2</p> <p>εἰ γὰρ συν-εσπάρη ἡ ψυχὴ τῷ σώματι, πῶς ὅλην τὴν ἡμέραν εἰστήκεισαν ἀργοί;</p>	<p>als namelijk de ziel met het lichaam werd gezaaid, hoe hebben ze daar dan de hele dag werkloos gestaan?</p>	
<p>3</p> <p>ἢ λεγέτωσαν ἡμῖν, τίς ἡ ὅλη ἡμέρα καὶ αἱ ἐν αὐτῇ διάφοροι κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας κλήσεις τῶν ἐργατῶν.</p>	<p>Laat hen aan ons toch maar zeggen, wat de hele dag betekent en wat er gebeurde omstreeks verschillende uren gedurende de verschillende roeping van de arbeider!</p>	
<p>4</p> <p>πότερον δὲ μακάριοι μὲν οἱ ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν παραβολὴν οἰκοδεσπότην μεμισθωμένοι (ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι μεμισθωμένοι ἐργάται ἢτοι ὑπὸ ἐτέρων οἰκοδεσποτῶν ἢ τοῦ αὐτοῦ) καὶ ἢτοι οὐ μακάριοι ἢ οὐχ οὕτως μακάριοι, ὑπὲρ ἡμᾶς ἐστι κατ' ἀξίαν τὸ τοιοῦτον νοῆσαι ἢ καὶ ὡς νοοῦμεν γραφῇ τὰ νοούμενα πιστεῦσαι.</p>	<p>Maar of diegene van de heer des huizes in de gelijkens geworven zalig zijn (er waren ook andere arbeiders, die of van een andere heer des huizes of van dezelfde geworven werden), of dat ze niet zalig zijn of niet zo zalig zijn dat terecht te denken, of ook zo, hoe wij gedacht hebben het aan de schrift toe te vertrouwen, dat gaat ons verstand te boven.</p>	
<p>5</p>	<p>Ik onderzoek ook de plaats buiten <i>de wijngaard</i>, waar de arbeiders door diegene aangetroffen werden, waar hij naar toe is gegaan om hen <i>te huren</i> en ik onderzoek of de plaats buiten <i>de wijngaard</i> misschien wel het land voor de zielen is, voordat ze in een lichaam komen, en of de wijngaard niet alleen deze een</p>	

<p>ἐγὼ ζητῶ καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ὅπου <καὶ> εὐρίσκονται οἱ ἐργάται ὑπὸ τοῦ ἐξεληθόντος αὐτοῦς μισθώσασθαι, καὶ ἐπισκοπῶ μήποτε ἡ χώρα τῶν πρὸ τοῦ σώματος ψυχῶν ἐστὶν ὁ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τόπος, ἀμπελῶν δὲ οὐ μόνον τὰ τῆδε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔξω τοῦ σώματος, ἐνθα (οἶμαι) ἐργάζονται οἱ ἐργάται· οὐ γὰρ ἐν ἀργία εἰσὶν αἱ ἀπαλλαγείσαι τοῦ σώματος ἐργατῶν παραληφθέντων εἰς τὸ χωρίον τοῦ οἰκοδεσπότου ψυχαί.</p>	<p>lokale plaats betekent, maar ook een gescheiden plaats buiten de lichamelijke, waar (meen ik) de arbeiders werken; de van lichaam gescheiden zielen van de arbeiders, die op de plaats van de heer des huizes worden opgenomen zijn namelijk niet werkeloos.</p>	
<p>6 καὶ Σαμουὴλ γούν ἔξω σώματος εἰργάσατο προφητεύων καὶ Ἰερεμίας εὐχόμενος »ὕπὲρ τοῦ λαοῦ«.</p>	<p>Ook Samuel was buiten het lichaam actief door profetieën en Jeremia als hij < voor het volk> bad.</p>	<p>1 Sam. 28⁴¹ 2 Makk. 15,14 Toen hoorde Judas Onias zeggen: 'Dit is Jeremia, de profeet van God, die zijn broeders liefheeft en veel bidt voor zijn volk en de heilige stad.'</p>
<p>7 φιλοτιμώμεθα οὖν καὶ ἐργαζώμεθα τὸν ἀμπελῶνα »εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες« ληφόμενοι ὁ ἐὰν ᾗ δίκαιον.</p>	<p>Welnu wij willen streven de wijngaard te bewerken, < nu we hier zijn of buiten> zo zullen wij ontvangen wat rechtvaardig is.</p>	<p>2 Kor. 5, 9 Daarom is het onze enige ambitie Hem te behagen, of we nu thuis zijn of in den vreemde.</p>
<p>8 καὶ οὐδεὶς γε (ὅσον ἐπὶ τῇ παραβολῇ) μὴ ἐργασόμενος τὰ τοῦ ἀμπελῶνος ἔργα ἐξαποστέλλεται εἰς αὐτόν· οὐδένα γὰρ ὡς ἐλλιπέστερον τὸ ἔργον πεποιηκότα ὁ οἰκοδεσπότης ἐμέμψατο, εἰ καὶ ἐπὶ τῷ πλείονα καὶ μείζονα ἐλπῖσαι μισθὸν ἐμέμψατο.</p>	<p>In ieder geval is niemand (voor zover uit deze gelijkenis op te maken is) naar hem⁴² gestuurd die geen wijngaard werk wil verrichten, want de heer des huizes berispte niemand die onvoldoende werk heeft verricht, maar hij berispte hen die een groter en rijker loon hadden verwacht.</p>	
<p>9 καὶ τάχα ὁ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τόπος ἐστὶν ἡ ἀγορά, ἐνθα ἦσαν οἱ ἐστῶτες ἀργοί.</p>	<p>En misschien is de plaats buiten de wijngaard de marktplaats, waar zij werkeloos stonden.</p>	

⁴¹ Het gaat hier om de gehele tekst uit 1 Sam. 28.

⁴² Bedoeld bij *hem* is de wijngaard.

<p>10</p> <p>μεγάλη δὴ ἀπολογία πρὸς τὸ ἀξιόους αὐτοὺς γενέσθαι τοῦ τῆς ὅλης ἡμέρας μισθοῦ τοῖς εἰποῦσι λέλεκται ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο·</p>	<p>Een sterke rechtvaardiging daarvoor, dat zij het hele dagloon verdienen is daardoor ook uitgesproken, ze zeiden dat <i>niemand ons heeft geworven</i>.</p>	
<p>11</p> <p>διώπερ</p> <p>αὐτοὺς ἐμισθώσατο καὶ (ἴν' οὕτως εἶπω) ἀποδέδωκεν αὐτοῖς μισθὸν τοῦ μακροθύμως ἐστηκέναι ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ περιμένειν μέχρι ἑσπέρας τὸν μισθωσόμενον.</p>	<p>Daarom had hij hen geworven en hun (om het zo maar te zeggen) <i>het loon</i> daarvoor gegeven, dat ze grootmoedig <i>de hele dag</i> daar stonden en tot de avond wachten, totdat ze geworven werden.</p>	
<p>12</p> <p>Μετὰ ταῦτα ὀψίας γενομένης, τουτέστι τῆς συντελείας τῆς τοῦ αἰῶνος καὶ τῆς κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέρας, λέγει τῷ ἐπιτρόπῳ ἑαυτοῦ ὁ κύριος, εἴτε τινὶ ἀγγέλῳ τῷ ἐπὶ τῶν μισθῶν εἴτε καὶ ἐνὶ ἓκ πολλῶν ἐπιτροπευσάντων ἐπιτρόπῳ, καθὼς λέλεκται »ὑπὸ ἐπιτρόπου καὶ οἰκονόμου« εἶναι τὸν κληρονόμον παρὰ τὸν χρόνον ὃν »νήπιός ἐστι«.</p>	<p><i>Dus in de avond</i>, dat is aan de voleinding van de wereldtijd en de dag in de gelijkenis, spreekt de heer tot zijn beheerder, of tot een of andere engel, of ook tot de beheerder van de velen die het beheer hebben uitgeoefend, tegen wie gezegd is dat de erfgenaam < onder beheerder en οἰκονομους>⁴³ staat, zolang hij nog onmondig is.</p>	<p>Gal. 4,2 maar hij staat onder voogden en beheerders tot het tijdstip dat door zijn vader is bepaald.</p>
<p>13</p> <p>κατὰ τὸ πρόσταγμα τοίνυν τοῦ οἰκοδεσπότη καλοῦνται οἱ ἐργάται ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου, ἵνα ὁ μισθὸς τοῖς ἐσχάτοις πρώτοις δοθῇ·</p>	<p>Volgens de aanwijzing van de heer des huizes worden ook de werkers door de beheerder geroepen, opdat het loon eerst aan de laatste gegeven werd.</p>	
<p>14</p> <p>.. οἱ γὰρ πρότεροι ἐργάται »μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἔκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ, περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένων < τοῦ οἰκοδεσπότη > (τῶν ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ὥρᾳ κεκλημένων), »ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι«.</p>	<p>De eerdere arbeiders namelijk < die door geloof een eervolle getuigenis ontvangen, hebben de belofte van God niet gekregen die voor ons (die in het elfde uur geroepen zijn) iets beters had voorzien > (van de heer des huizes) < opdat zij niet zonder ons voltooid werden >.</p>	<p>Hebr. 11, 39 Ook deze mensen werden allen vermeld vanwege hun geloof. Toch heeft geen van hen de belofte in vervulling zien gaan.</p>

⁴³ Dit heb ik niet vertaald omdat οἰκονομους een begrip is bij Origenes, dat verwijst naar het Koninkrijk van God, "In het Koninkrijk van God zal alles terugkeren en staan onder de οἰκονομους van God".

<p>15</p> <p>καὶ ἐλεήθη- μέν γε ἐπὶ τῷ ὅλῳ τὴν ἡμέραν στῆναι καὶ βεβουλήσθαι ἵκειν ἡμῖν τὸν μισθωσόμενον, ἡρογηκέναι δὲ καὶ μετὰ ἀπολογίας ἠξιῶσθαι τοῦ ἔργου, καὶ ἐλεηθέντες πρῶτοι τὸν μισθὸν ἀπολήψεσθαι προσδοκῶμεν οἱ Χρι- στοῦ γνώριμοι.</p>	<p>En wij hebben de barmhartigheid op grond van het feit dat wij <i>de gehele dag</i> daar stonden en ernaar verlangden dat hij tot ons kwam en (ons) werven zou, en dat we werkeloos waren en met rechtvaardiging van het werk geëerd werden; en omdat we de barmhartigheid ontvingen, verwachtten wij, die aan Christus bekend zijn, <i>het loon</i> als eerste te ontvangen.</p>	
<p>16</p> <p>εἴτ' ἐπαναβαίνων δώσει τὸν μισθὸν τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐρ- γασαμένοις, εἴτα τοῖς πρὸ ἐκείνων καὶ οὕτως μέχρι τῶν πρώτων.</p>	<p>Daarna zal hij verder teruggaan en zal hij <i>het loon</i> geven aan die voor ons gewerkt hebben, daarna aan diegene die vóór ons waren enzovoorts, <i>tot aan de eersten</i>.</p>	
<p>17</p> <p>ἰδὼν δέ τις τὸν τόπον ἔνθα διέτριβε Σαμουὴλ καὶ ἀκολούθως σκοπήσας περὶ τῶν 〈πρὸ〉 τῆς ἑνδεκάτης κληθέντων ἐρ- γατῶν ὄψεται, τίνα τρόπον ἐβάστασαν τὸ βᾶρος καὶ τὸν καύσωνα τῆς ἡμέρας οἱ πρότεροι.</p>	<p>Maar wie de plaats ziet waar Samuel verbleef, in overeenstemming met de waarneming rondom de om het elfde uur benoemde arbeider, die zal inzien op welke wijze de vroegste <i>arbeiders de last en warmte</i> van de dag gedragen hebben.</p>	
<p>18</p> <p>οἱ δὲ περὶ τὴν ἑνδεκάτην κληθέντες 〈ἡμεῖς〉 ὡς ἐκεῖνοι μὲν οὐκ ἐβαστάσα〈με〉ν τὸ βᾶρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, ἐβαστάσα〈με〉ν δὲ τὸ βᾶ- ρος τοῦ ἑστηκέναι ἄργοι</p>	<p>Maar die <i>op het elfde uur</i> geroepen werden (wij) hebben niet als die daar <i>de last van de dag en de hitte</i> gedragen maar (wij) hebben wel <i>de last</i> van het werkeloos daar staan gedragen.⁴⁴</p> <p><i>Maar die op het elfde geroepen werden hebben niet als die daar de last van de hitte gedragen maar ze hebben de last van het werkeloos daar staan gedragen.</i>⁴⁵</p>	

⁴⁴ In deze vertaling is werker hij/ de mens zelf.

⁴⁵ In deze vertaling heft hij het over de werkers uit de gelijkenis.

<p>19</p> <p>πρὸ τῆς ἐφ' ἡμᾶς [οὖν] παρουσίας τοῦ <οἴκο>-δεσπότου, ὃς εἶπεν ἡμῖν· »δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι,</p> <p>καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς· φορτίον γὰρ ἦν <αὐτῇ> ἡ ἀργία καὶ τὸ μὴ ἀξιόσπου κριθῆναι τῶν ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἔργων.</p>	<p>Voor de heer tot ons kwam en tot ons sprak: < kom tot mij allen, die vermoeid en beladen zijn, ik wil jullie rust verschaffen> de werkeloosheid was namelijk een last zoals het ook niet waardig geacht te worden om in de wijngaard te werken.</p>	<p>Matt. 11,28 Komt allen naar Mij toe die afgemat en belast zijn, en Ik zal u rust geven.</p>
<p>20</p> <p>καὶ καύσωνά γε ἐβάστασαν οἱ πρὸ τῆς ἑνδεκάτης <κληθέντες>, ἕκαστος κατ' ἀναλογίαν τῆς κλήσεως.</p>	<p>En de hitte verdroegen degene voor het elfde uur, elk overeenkomstig zijn roeping.</p>	
<p>21</p> <p>μηεἰδότες <δὲ> τὸ τοῦ οἴκοδεσπότου ἀξίωμα οἱ πρῶτοι καὶ ὅτι οὐ χρὴ γογγύζειν κατὰ τούτου, πλεῖον τι σωτηρίας ἤσ λαμβάνουσιν οἱ τελευταῖοι ᾠήθησαν λήψεσθαι καὶ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἴκοδεσπότου, φθονοῦντες ἡμῖν τοῖς ἐσχάτοις μίαν ὥραν τὴν μέχρι τῆς συντελείας πεποιηκόσι καὶ ἴσοις γεγονόσι τοῖς ἀρχῆθεν κεκλημένοις ἐπὶ τὸν θεῖον ἀμπελῶνα.</p>	<p>Maar de eersten die de waardigheid van de heer des huizes niet kenden en niet wisten dat men niet tegen hem mopperen mag, meenden dat zij meer heil zouden ontvangen dan de laatste ontvingen en <i>morden tegen de heer des huizes</i> omdat ze de laatsten benijdden die alleen <i>één uur</i> tot de voleinding gewerkt hebben en daarmee gelijk aan hen worden die van het begin van de wijngaard door God geroepen werden.</p>	
<p>22</p> <p>ἀλλ' ὁ οἰκοδεσπότης ἐνὶ αὐτῶν εἶπε (τάχα τῷ ᾿Αδάμ)· ἔταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σοι· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησά σοι; ἄρον τὸ σὸν καὶ ὑπαγε (σὸν γὰρ ἡ σωτηρία τὸ δηναρίον).</p>	<p>Maar de heer des huizes zei tot <i>één van hen</i> (misschien wel tot Adam): <i>vriend, ik doe je geen onrecht; heb ik niet een denarie met je afgesproken? Neem dat wat van jou is en ga</i> (jou denarie is namelijk je heil).</p>	
<p>23</p> <p>θέλω γὰρ καὶ τούτῳ <τῷ ἐσχάτῳ> (φησὶ) δοῦναι ὡς καὶ σοί.</p>	<p><i>Ik wil</i> namelijk ook <i>diegene</i> aan de laatsten (zei hij) hetzelfde <i>geven als jou</i>.</p>	

<p>24</p> <p>καὶ οὐκ εἶπε· τούτοις <τοῖς ἐσχάτοις>, ἀλλ' ἔδειξέ τινα κατ' ἐξοχὴν ἓνα·</p>	<p>En hij zei niet: dezen, maar hij toonde vooral op het individu.</p>	
<p>25</p> <p>ὄντολμηρότερον μὲν εἰπεῖν ὅστις ἐστίν, οὐκ ἀπιθάνως δ' ἂν τις στοχάσαιτο Παῦλον μὲν εἶναι τὸν ἀπόστολον μίαν ὥραν ἐργασάμενον <καὶ> τάχα ὑπὲρ πάντας τοὺς προῦτοῦ.</p>	<p>Wanneer men het durfde te zeggen wie die ene is, dan zou iemand kunnen vermoeden dat hij de apostel Paulus is, die maar <i>één uur</i> gewerkt heeft, maar misschien meer als allen voor hem.</p>	<p>1 Kor. 15,10 Maar door de genade van God ben ik wat ik ben, en zijn genade voor mij is niet vruchteloos geweest. Ik heb harder gewerkt dan alle anderen; dat wil zeggen, niet ik, maar de genade van God met mij.</p>
<p>26</p> <p>εἰ δὲ δεῖ καὶ περὶ τοῦ ἀμπελῶνός τι εἰπεῖν λαβόντα ἀφορμὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἐρμηνεύσαντος ἐν τοῖς περὶ ἄλλης παραβολῆς τὸν ἀμπελῶνα, φήσομεν ὅτι ἀμπελών ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.</p>	<p>Wanneer men ook nog iets over <i>de wijngaard</i> zeggen moet, als men zich daarvoor stimuleren laat, die in de uitleg van een andere gelijkenis de wijngaard geïnterpreteerd heeft, zullen we zeggen, dat het rijk van Gods een wijngaard is.</p>	
<p>27</p> <p>οὕτως γὰρ αὐτὸς εἶπεν ἐν τῷ· »ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιούντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς«.</p>	<p>Zo heeft hij namelijk zelf gezegd: < Het rijk van God wordt jullie weggenomen en aan een volk gegeven dat zijn vrucht brengt>.</p>	<p>Matt. 21,43 Daarom zeg Ik u: Het koninkrijk van God zal u ontnomen worden en gegeven worden aan een volk dat de vruchten van het koninkrijk voortbrengt.</p>
<p>28</p> <p>πάντες οὖν οἱ τὰ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος ἐργαζόμενοι, τὰ ἔργα τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ἀξίως σωτηρίας ἐπιτελοῦντες, τὸ δηνάριον λήψονται.</p>	<p>En allen die dus wijngaardwerk verrichten, werken ook om het Godsrijk te volbrengen, wie het heil waardig is, <i>krijgt een denarie</i>.</p>	

XV:36

Grieks

Vertaling

Verwijzing naar Bijbeltekst

<p>1</p> <p>Μετὰ τὸ ὑπαγορευῆσαι ταῦτα εἰς τὴν ἐκκειμένην <ταύτην> παραβολὴν καὶ ταῦτα ὑπέπεσεν ἡμῖν εἰς αὐτήν, χρήσιμα εἶναι δυνάμενα τοῖς προ[σ]κόπτουσι <ν ἐν> τῇ βαθυτέρᾳ καὶ ἀπορητοτέρᾳ διηγήσει.</p>	<p>Nadat de voorliggende gelijkenis is gedichteerd, viel ons nog het volgende in, wat voor diegene nuttig kan zijn, die tot de diepere en geheimenisvollere uitleg komt.</p>	
<p>2</p> <p>φήσει γοῦν τις τὸν πάντα τῶν ἀνθρώπων βίον εἶναι τὴν κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέραν.</p>	<p>Iemand zal vertellen, dat het hele menselijke leven een dag in de gelijkenis is.</p>	
<p>3</p> <p>δηλοῦσθαι οὖν τοὺς μὲν ἐκ παίδων καὶ πρώτης ἡλικίας κληθέντας ἐπὶ τὸ ἐργάζεσθαι τὰ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ἔργα εἶναι τοὺς ἅμα τῇ ἕξῃ μισθωθέντας ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου, τοὺς δὲ μετὰ τὸ μειράκιον ἐρχομένους ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν τοὺς ἀπὸ τρίτης ὥρας παραγενομένους, τοὺς δὲ ἤδη ἄνδρας τοὺς περὶ τὴν ἕκτην ἐξαποστελλομένους ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα· τοὺς δὲ πρεσβύτας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν ἀγομένους εἶναι <τοὺς περὶ> τὴν ἐννάτην ὥραν μετὰ τὸν ἐν νεότητι καύσωνα καὶ τὸ βάρος τῶν μέχρι τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας πράξεων παραληφθέντας ἐπὶ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, τοὺς δὲ πρὸς αὐτῇ τῇ ἐξόδῳ γέροντας <ἴδη> δηλοῦσθαι τοὺς <περὶ> τὴν ἐνδεκάτην ὥραν κεκλημένους εἰς τὰ τοῦ ἀμπελῶνος ἔργα.</p>	<p>Het wordt getoond, dat diegene die van kindsheid tot vroege jeugd daartoe geroepen waren om het werk van het rijk Gods te volbrengen diegene zijn die <i>gelijk in de vroegte</i> door de heer des huizes geworven werden; maar diegene die na de kindertijd tot verering van God kwamen zijn diegene die vanaf het derde uur daartoe kwamen; De volwassenen zijn diegene die <i>op het zesde uur in de wijngaard</i> aangesteld werden diegene die als mensen van middelbare leeftijd tot verering van God gekomen zijn, zijn diegene die, die <i>op het negende uur</i>, na de <i>hitte</i> van de jeugd en <i>de last</i> van de daden tot aan de hele oudere voorbij zijn en tot het woord van God meegenomen werden; maar diegene die op erg hoge leeftijd, kort voor het levenseinde geroepen waren worden door sommige bestempeld als diegene die <i>op het elfde uur</i> in het wijngaardwerk geroepen werden.</p>	

<p>4</p> <p>ἐπεὶ τοίνυν προαίρεσις καὶ οὐ χρόνος ἐξετάζεται, ὃν ἐν πίστει πεποιήκετις, διὰ τοῦτο</p> <p>τοῖς ἐξ οὗ κέκληνται τὰ ἐπιβάλλοντα πεποικηκόσι πᾶσι δίδοται ὁ ἴσος τῆς σωτηρίας μισθός.</p>	<p>wanneer nu echter na de innerlijke beslissing en niet de tijd die iemand aan geloof besteed heeft, wordt om die reden aan allen die vanaf het tijdstip van hun roeping hun opgave vervuld hebben, het gelijke loon aan heil gegeven.</p>	
<p>5</p> <p>ἐφ' ᾧ ἀγανακτοῦσιν οἱ ἐκ παιδῶν πιστοὶ καὶ καμόντες καὶ βιασάμενοι τὴν νεότητα,</p> <p>εἰ μέλλουσιν ἔχειν ἴσην σωτηρίαν τοῖς ἀργοῖς ἀπὸ <νεότητος περὶ> θεοσεβείας μέχρι γήρωος γεγεννημένοις καὶ <ἀργοῦσιν ἐν ἀπιστίᾳ καὶ κατ'> ὀλίγον καιρὸν ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ τὰ ἔργα τῆς πίστεως ἐληλυθόσιν.</p>	<p>Daardoor worden die met tegenzin, die vanaf jeugd af aan gelovig waren en moeizaam en hun jeugd geweld aangedaan hebben, zij zullen hetzelfde heil bezitten als die tot aan hoge leeftijd in de verering van God werkeloos zijn geweest en alleen nog voor korte tijd tot geloven en het werken van geloof kwamen.</p>	
<p>6</p> <p>Ἄμπελων δὲ κατὰ ταύτην τὴν διήγησιν εἶη ἂν ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ,</p> <p>ἀγορὰ δὲ καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τὰ ἔξω τῆς ἐκκλησίας,</p> <p>ὅθεν ὁ λόγος παραλαμβάνει τοὺς καλουμένους καὶ πέμπει ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, τὴν ἐκκλησίαν.</p>	<p>In deze uitleg zou dus de wijngaard de kerk van God zijn, maar de marktplaats is dat wat buiten <i>de wijngaard</i> is, dat is buiten de kerk, vanwaar de Logos de geroepenen ontvangt en zendt naar <i>de wijngaard</i>, de kerk.</p>	
<p>7</p> <p>οὐκ ἀριθμηθεῖεν δ' <ἂν> (κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην) εἰς τοὺς ἐργάτας</p>	<p>Het wordt echter (in deze uitleg) niet tot werk in de wijngaard gerekend die heel vroeg tot verering van God geroepen werden, maar niet bewaarden wat tot geloven behoort maar, zich door hartstochten lieten overwinnen en weer weggingen, ook als zij, nadat zij van de lust en zonde genoten hadden, weer vol berouw de wijngaard gingen</p>	

<p>τοῦ ἀμπελῶνος, ὅσοι ἐκλήθησαν μὲν εἰς τὴν θεοσέβειαν πρότερον, μὴ τηρήσαντες δὲ τὰ τῆς πίστεως νικηθέντες ὑπὸ παιῶν ἐξῆλθον·</p> <p>κὰν γὰρ μετὰ τὸ ἐμφορηθῆναι τῶν ἐν ἁμαρτίαις ἡδονῶν θέλωσιν ὡς μετανοοῦντες <πάλιν ἀπ' ἀρχῆς> ἐργάσασθαι τὸν ἀμπελῶνα, οὐ δύνανται λέγειν τῷ οἰκοδεσπότῃ· οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο· ἐμισθώθησαν γὰρ καθ' ὃν καιρὸν πρότερον ἐπὶ τὸ πιστεύειν ἐκλήθησαν.</p>	<p>bewerken; zij kunnen de heer des huizes niet zeggen: <i>niemand heeft ons geworven</i>; zij waren namelijk wel geworven op een eerder tijdstip dat ze tot geloof werden geroepen.</p>	
<p>8</p> <p>ἀλλ' οὐδὲ λελέξεται αὐτοῖς· τί ὧδε ἐστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; μάλιστα εἰ»ἀρξάμενοι πνεύματι«καὶ ὕστερον»σαρκι«ἐπιτελούμενοι πάλιν ἐπανέρχεσθαι βούλοιντο ἐπὶ τὸ ἐξ ὑπαρχῆς πνεύματι θέλειν ζῆν.</p>	<p>Maar er is niet tegen hen gezegd: <i>Wat sta je hier de hele dag werkloos?</i> Vooral dan niet als men, < in de geest begonnen> en later <in vlees> geëindigd is, weer terug zou willen keren om in de heerschappij van de geest te willen leven.</p>	<p>Gal 3,3 Hoe kunt u zo dom zijn! U bent begonnen in de Geest, wilt u nu eindigen met het vlees?</p>
<p>9</p> <p>καὶ οὐ φαμεν ταῦτα ἀποτρεπόμενοι ἀνίστασθαι τοὺς πεπτωκότας ἢ <ἐμποδίζοντες> ἐπαναστρέφειν τοὺς πεπλανημένους ἢ παλινδρομεῖν ἐπὶ τὸν πατρῶον οἶκον τοὺς <ἀσελεγεῖς υἱοὺς τοὺς> κατασωτευσάμενους τὴν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐσίαν.</p>	<p>En dan zeggen wij die dingen niet tegen die ten val zijn gekomen, die zich afgewend hebben op te staan of die de dwalende - de losbandige zoon die zijn gehele bezit van de leer van het evangelie verspild heeft - afbrengen, om terug te keren naar het huis van de vader.</p>	<p>Luk 15: 11-32</p>
<p>10</p> <p>ἐχέτωσαν μὲν γὰρ διὰ τὴν μετάνοιαν καὶ τὸ καταλαμβάνεσθαι ἐν</p>	<p>Want diegene zullen vanwege het berouw de aandacht richten op het leven en zullen een beter deel hebben dan diegene die nog in zonde gevangen zitten.</p>	<p>Lijkt op een parafraze van Romeinen 7 en 8.⁴⁶</p>

⁴⁶ Origenes lijkt hier Rom. 7 en 8 te parafaseren, in de versie van Dr. E. Klostermann wordt deze Bijbeltekst niet genoemd.

<p>ἐπεστραμμένῳ βίῳ κρείττονα τῶν καταλαμβανομένων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις <παραμυθίαν σωτηρίας>.</p>		
<p>11 οὐ μὴν χρὴ ὑπολαμβάνειν περὶ αὐτῶν ὅτι ὁμοιοὶ εἰσι τοῖς παρὰ τοῦτο ἡμαρτηκόσιν ἐν τῇ νεότητι, παρὰ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὰ τῆς πίστεως μεμαθηκέναι.</p>	<p>Men mag namelijk van hen niet aannemen, zij zijn gelijk aan hen die in de jeugd gezondigd hebben, omdat ze het begin van de geloofsleer überhaupt niet gekend hebben.</p>	
<p>12 θέλει οὖν ὁ οἰκοδεσπότης καὶ τοῖς ἐσχάτοις δοῦναι ὡς καὶ τοῖς πρώτοις τὸ δηνάριον, τὴν σωτηρίαν, ἐπεὶ ἕξεστι <ν αὐτῷ> ποιεῖν ὃ θέλει ἐν τοῖς ἑαυτοῦ, καὶ ἐλέγχει τὸν ἔχοντα πονηρὸν ὀφθαλμὸν ἐπὶ τῷ τὸν οἰκοδεσπότην εἶναι ἀγαθόν.</p>	<p>De heer des huizes wil dus daarom ook de laatste, zoals de eerste <i>de denarie</i>, het heil <i>geven</i>, omdat het hem vrij staat met zijn bezit te doen wat hij wil; en hij berispt hen die afgunstig daarnaar kijkt dat de heer des huizes genadig is.</p>	
<p>13 ἔσονται οὖν πολλοὶ τῶν ἐσχάτων πρῶτοι καὶ τινες τῶν πρώτων κληθέντων ἔσχατοι· καὶ γὰρ οἱ κλητοὶ μὲν πολλοί, οἱ δὲ ἐκλεκτοὶ εἰσιν ὀλίγοι.</p>	<p>Dus er <i>zullen</i> vele van de laatste <i>de eersten</i> zijn en enkele van de eerst geroepenen <i>zullen laatsten</i> zijn, er zijn vele geroepenen, van de uitgekozenen zijn er maar weinig.</p>	<p>Matt 22,14 Immers, velen zijn geroepen, maar wenigen zijn uitgekozen.</p>
<p>14 Εἰκὸς μὲν οὖν, τὸν ἡμῶν σοφώτερον καὶ κριθέντα παρὰ θεῶ ἄξιον τρανοτέρου τοῦ ἐν λόγῳ σοφίας διὰ πνεύματος θεοῦ χαρίσματος καὶ πλουσιωτέρον καὶ δωρεᾶς τῆς ἐν λόγῳ γνώσεως κατὰ τὸ πνεῦμα, ὑψηλότερα καὶ μείζονα [καὶ] μετὰ πάσης καταλήψεως εὐρήσειν εἰς τὴν παραβολὴν καὶ ἀποδείξεων εὐπορήσειν παραλαμβάνοντα εἰς αὐτὰς ῥητὰ μεγαλοφύστερα.</p>	<p>Waarschijnlijk zal dus iemand, die wijzer is dan wij, door God waardig beoordeeld worden, in duidelijkere en wijze woorden, vanwege de genadegaven van de Geest van God en van de overvloedigere geschenken in het woord van inzicht volgens de geest, verhevener en beter met alle begrip voor de gelijkenis, en overvloediger bewijzen ontvangen in deze voornamere woorden.</p>	<p>1 Kor 12,8 Aan de een wordt door de Geest een woord van wijsheid gegeven; aan een ander een woord van kennis, krachtens dezelfde Geest</p>
<p>15 καὶ ἡμεῖς δέ, ὡς ἔχωρήσαμεν ἐκθέμενοι τὸν νοῦν τῆς</p>	<p>Wij verzoeken diegene die daarop stoten om toegeeflijkheid, als wij niet naar verdiensten tot de bedoeling doordringen tot datgene wat hier geschreven is</p>	

<p>παραβολῆς, αἰτοῦμεν ἀπὸ τῶν ἐντυγ- χανόντων συγγνώμην, εἰ καὶ μὴ κατ' ἀξίαν καθικέσθαι τοῦ βουλήματος τῶν ἐνταῦθα γεγραμμένων δεδυνή- μεθα·</p>		
<p>16 τάχα γὰρ τῆς προθυμίας καὶ τοῦ μὴ ἀπωκνηθέναι χάριν δόξομεν ἔχειν ἀποδοχῆς τι ἄξιον. </p>	<p>Misschien wordt het duidelijk, dat wij, omdat wij ons vol ijver en zonder aarzelen (ons aan de uitleg gewaagd hebben), iets te bieden hebben, wat toestemming waard is.</p>	

Hoofdstuk III: Hermeneutiek.

III.I Inleiding op de hermeneutiek.

In het voorgaande hoofdstuk heb ik het commentaar van Origenes op Mattheüs 20:1-16 vertaald. In dit gedeelte zal ik proberen Origenes' denkwijze in dit commentaar uit een te zetten. In de vertaling van het commentaar heb ik elke regel, bijvoorbeeld uit boek XV:28-36, in een aparte kolom gezet. Wanneer ik wil verwijzen naar boek XV, hoofdstuk 28 regel 1, geef ik dat als volgt weer: XV:28,1.

III.II De hermeneutiek.

In de eerste zinnen van het commentaar (XV:28,1 en XV: 29,1,2) wil Origenes de lezer laten weten met welk doel hij de gelijkenis aanhaalt. Waarom de eerst geroepenen als laatste het loon ontvangen en de laatst geroepenen als eerste en waarom ze allemaal één denarie ontvangen. Ze hebben allemaal grootmoedig gestaan op de markt. Het gaat niet om de tijd dat je in de wijngaard hebt gewerkt, maar om de intentie dat je daar wilt werken. Dat hij in dit hoofdstuk al vrij snel het zogenaamde mysterie, dat verborgen is in de parabel, aanhaalt komt omdat volgens Origenes alleen de "echte wijze" het verborgene kan ontrafelen, zoals ik uitleg in hoofdstuk I.III. Door het evangelie op de juiste wijze te interpreteren, wakker je de aanwezigheid van Christus aan. Wanneer je het spirituele in de woorden ontdekt ga je de Goddelijkheid van Christus begrijpen. De idee dat je alleen als wijze het verborgene kunt ontdekken benadrukt hij door in XV:28,2 te spreken over "diegene die onderzoekt", XV:28,3 "wie de gelijkenis wil verstaan" en XV:28,4 "wie in staat is". Volgens Origenes is

die mens wijs, die zich laat onderrichten en losmaakt van de zichtbare werkelijkheid door ascese en geloof.⁴⁷

Het commentaar op het Johannes evangelie is vooraf gegaan aan Origenes' commentaar op Mattheus.⁴⁸ In XV:30 maakt hij gebruik van het woord παρακλητος waarmee hij Johannes:14,26 parafraseert. Het woord παρακλητος wordt in de Johanneïsche geschriften toegekend aan de verhoogde Jezus.⁴⁹ Vooral bij de afscheidsgesprekken tussen Jezus en zijn discipelen maakt de evangelist gebruik van παρακλητος ter typering van de Geest die nader gekwalificeerd wordt als Heilige Geest of Geest der waarheid (Joh: 14,26!). In Joh:14,26 zal hij de discipelen onderrichten en hen herinneren aan alles wat Jezus tegen hun heeft gezegd. Daarnaast zal hij altijd bij de discipelen zijn en in hen blijven (Joh. 14,16.17), hij zal hen in alle waarheid leiden (Joh. 16,13), hij zal in de wereld van Jezus getuigen (Joh. 15,26), haar overtuigen van de zonde en van gerechtigheid en van het oordeel (Joh. 16,8). Als we ervan uitgaan dat Origenes de Parakleet opvat in de betekenis die de evangelist Johannes er aan geeft, lijkt het erop dat de Parakleet de functie van onderricht gever bekleedt. Dit is wellicht ook te concluderen uit XV:30,6 en 7: *Wie dan heeft de zin van Christus in deze gelijkenis herkent als het niet diegene is die zich toevertrouwt aan de Parakleet waarvan de heiland zegt dat hij jullie dat alles leert en jullie alles herinnert? wat als namelijk de Parakleet niet alles onderwijst wat Jezus gesproken heeft ook deze gelijkenis, dan wordt er niets gezegd wat Jezus waardig is met betrekking tot de parabel.* De Parakleet maakt in zijn onderricht de mens wijs en wie wijs is, is in staat om te onderzoeken en te doorgronden.

In de eerste drie hoofdstukken van het commentaar legt Origenes de nadruk op de vragen die hij heeft naar aanleiding van de parabel. Hij legt een extra accent op begrippen *de dag* en *de uren* (XV:28,3,4,5 en XV:29 5,6,7,8). In XV:31 legt hij uit hoe wij de dag in de gelijkenis op zouden moeten vatten (XV:31,2). In XV:31,3 vraagt Origenes zich af of we de huidige αἰων misschien een dag kunnen noemen. In XV:31,4 schrijft hij: *Want misschien zal hij, op verzoek van de heersende drie machten, enkele gezegende machten die heel hoog gestegen zijn, vele geslachten bij elkaar brengen. Want het houdt die verhouding vast in de hele huidige aeon, zoals bij hun leven een dag zich bij de mensen verhoudt tot de hele tijd die een mens kan leven.*

Er zijn echter wel meer werelddtijden nodig om er voor te zorgen dat alle zielen weer "engelachtig" worden. In XV:31,8 schrijft hij: *En misschien zal (om mij gedurfd uit te drukken) de Heer*

⁴⁷ H.J. Vogt, Bibliothek der Griechischen Literatur, Origenes der Kommentar zum Evangelium nach Mattäus I, Stuttgart 1983, 1-6.

⁴⁸ Het commentaar op het Evangelie volgens Johannes wordt gedateerd rond 225 BCE. Het commentaar op het evangelie volgens Mattheüs wordt gedateerd rond 246 BCE.

⁴⁹ J.Veenhof, *De Parakleet: Enige Beschouwingen over de Parakleet-Belofte in het Evangelie van Johannes en haar Theologische betekenis*, Kampen 1974, 9-16.

<niet tegen de aeonen ingaan> (want veel is het al als de heer voor één aeon verstoot) misschien verstoot hij ook nog een tweede wereldtijd, dan namelijk als een zekere zonde <die hij noch in deze noch in de komende wereldtijd vergeven zal>. Elke gevallen 'engelachtige' ziel kon volgens Origenes echter wel de keuze maken om zich weer te richten op God; hierin is mogelijk de invloed van Valentinus (± 130-165) te herkennen.⁵⁰ In XV:31,12 geeft hij antwoord op de manier waarop wij de $\alpha\omega\nu\alpha$ op moeten vatten. "Maar als wij dan één dag, zoals in de gelijkenis, onderzoeken en tot de conclusie kwamen dat met die dag de hele aeon wordt bedoeld..." De dag in de parabel zouden wij dus kunnen opvatten als een hele $\alpha\omega\nu$ volgens Origenes. In XV:31,13 bevestigt hij nogmaals dat er meer wereldtijden zijn: "zo is Jezus tot overwinning van de zonde verschenen om daarmee duidelijk aan te tonen dat de voltooiing van de aeonen, die is als een dag van een jaar, weer een ander begin is". Maar dat betekent bij Origenes dus niet een einde waarna niets meer komt; dat is er pas als het Koninkrijk van God verschijnt. Bovendien meent hij, dat het de vrije wil van de mens is, die de geschiedenis door laat gaan.⁵¹ Met de komst van Christus is er enkel een einde gekomen aan déze $\alpha\omega\nu$. De kruisdood van Christus, zo legt hij uit in zijn commentaar op Romeinen 11, is zo sterk, dat genezing en herstel door zal werken in de tegenwoordige en komende wereldtijd, die invloed is zelfs merkbaar in de voorbijgegangene wereldtijden en voor de hemelse machten.

Tussen zijn vraag over hoe wij de aeon moeten opvatten en het antwoord plaatst Origenes in enkele zinnen opmerkingen over de sabbat en het sabbatsjaar, dat hij door het getal vijftig mogelijk ook nog koppelt aan het Jubeljaar Nu lijken de verzen in XV:31,9-11 parallel aan elkaar te lopen en elkaar te bevestigen. In 9 schrijft hij over zes dagen en de sabbat, in 10 over het sabbatsjaar en de zegen die mensen ontvangen omdat God in het zesde jaar zorgt voor overvloed, om het sabbatsjaar door te komen. In 11 ten slotte verwijst hij naar het Jubeljaar, het vijftigste jaar, na zes Sabbatsjaren.⁵² De dagen, de jaren en de sabbatsjaren benadrukken het volgende: de sabbat staat symbool voor de rust van de aeonen, met het sabbatsjaar wordt benadrukt, dat dat rust voor het land is en met het Jubeljaar geeft Origenes aan, dat dat rust voor de mensen inhoudt. Met andere woorden: Origenes benadrukt hier drie keer, dat wanneer de aeonen ophouden, de sabbat aanbreekt, oftewel het Koninkrijk van God.⁵³ Deze Sabbat, die dus na de $\alpha\omega\nu$ komt, is voor Origenes niet uit te drukken in woorden.⁵⁴ In zijn commentaar op Johannes zegt Origenes dat de rust van de zoon na de Sabbat komt.⁵⁵ Niet alleen voor Christus zelf, maar voor iedereen die zich schikt in

⁵⁰ Van Oort (ed), *Gnostica, Judaica, Catholica. Collected Essays of Gilles Quispel*, Leiden 2008, 289-303.

⁵¹ Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 70-71.

⁵² R. de Vaux, *Hoe het Oude Israel Leefde*, de Instellingen van het Oude Testament, Roermond-Maaseik 1960, 307-314.

⁵³ Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 285.

⁵⁴ Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 285.

⁵⁵ Comm. Joh. 2, XXXIII (uit P. Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 285).

zijn dood. De uitspraken over de Sabbat in XV:31,9 lijken daarmee dus zeer zorgvuldig uitgekozen te zijn, hij plaatst ze namelijk nadat hij zich heeft afgevraagd hoe wij de dag binnen de $\alpha\omega\nu$ moeten opvatten.

In XV:31,16 schrijft Origenes over de mens als de heer des huizes die er op het laatste uur op uitging. Hij lijkt dan terug te verwijzen naar XV:28,8 *“omdat er vele waren die zouden moeten werven, maar niet wierven”*. Het lijkt dus niet alleen de taak van Christus om te werven maar elk mens zou moeten werven voor werk in de wijngaard van God. Dat vinden we met zoveel woorden ook in XV:32,4: *opdat hij telkens de werkers, die zich niet hoeven te schamen, maar het rechte <woord van waarheid> verkondigen, uit zendt in zijn wijngaard....* en in XV:28,8: *En de inspanning van daar staan <werkeloos daar staan> en de hele dag daar verblijven en vrijmoedig zeiden, dat zij tot arbeid bereid waren, maar niemand hen geworven had, omdat er vele waren die zouden moeten werven, maar niet worven.*

Overigens meent Origenes wel, dat Christus altijd de roeping van de arbeiders heeft beheerd, namelijk, dat je moet werven om het Koninkrijk van God te laten aanbreken (XV:32,5 *Want die ene Christus (die zich vaak naar de mensen begeeft) heeft altijd de roeping van de arbeiders beheerd.*). Met het ‘altijd beheerd’ bedoelt Origenes zowel de huidige-, de voorbije- en de toekomstige tijd. Hij doelt hier op de preëxistentie van Jezus.

Volgens Origenes is het grote verschil tussen het Oude- en Nieuwe Testament gelegen in de gedachte, dat Christus zich in het Oude Testament introduceert via een tussenpersoon, een profeet, bruid, Psalmist of Israël (zie ook hoofdstuk I.IV).

In XV:32 lijkt Origenes een heilshistorische weg in te slaan. De dag wordt nog steeds geplaatst als in een $\alpha\omega\nu$, maar in dit hoofdstuk krijgen ook oudtestamentische personen een plaats. Hier schakelt Origenes over van de uitleg van de dag als binnen een $\alpha\omega\nu$ naar de uren die verstaan moeten worden in een oudtestamentische context. In onderstaande schematische weergave is te zien dat elk oudtestamentisch personage ook symbool staat voor de uren waarover wordt gesproken in deze parabel

1e uur	3e uur	6e uur	9e uur	11e uur
Adam & Eva	Noach	Abraham-Mozes	Vanaf Mozes	Christus
Tast	Reuk	Smaak	Gehoor	Zien
Kind	Adolescent	Volwassen	Middelbare leeftijd	Hoge leeftijd

Origenes is er van overtuigd, dat de heer des huizes de arbeiders niet op goed geluk werft (XV:32,1). In XV:34,2 staat dit ook letterlijk: *Er moet namelijk in de hele vroegte werk in de wijngaard gebeuren, en de heer, die hen riep, wist welke werkers voor werk in de vroegte geschikt waren.* Uit het vervolg van XV:32,1 blijkt, dat Origenes de oudtestamentische personages ziet als voorafschaduwingen van Christus. De uren in deze parabel staan volgens Origenes gelijk aan Adam en Eva, Noach en Abraham tot aan Mozes, zoals schematisch is weergegeven. Op het elfde uur komt ten slotte Christus zelf, die hij in XV:32,4-5 voorstelt als de enige heer des huizes. De oudtestamentische personen worden zo verbonden met de preëxistentie van Christus.⁵⁶ In zijn Principiis schrijft Origenes, dat het woord van Christus niet alleen kwam toen hij in het vlees op aarde kwam, maar dat hij er ook al was ten tijde van de aartsvaders en in de woorden van Mozes.⁵⁷ Dat past bij wat hij zegt in XV:32-36. De verwijzing naar de zintuigen in XV:33,3 die gekoppeld worden aan de uren en de personages, is een filosofische verhandeling, doorspekt met stoïcijns gedachtegoed, in hoofdstuk IV kom ik hier op terug. In XV:36 gaat Origenes de uren, in feite de dag, vergelijken met een mensenleven. We zien dat terug in de uitspraak van Origenes dat de dag een mensenleven is (XV:31,4). Voor de drie machten is dat een aeon. In feite probeert Origenes hier te zeggen, dat een mens in zijn leven een geroepene is, dat er altijd roepers en geroepenen zijn geweest: de wervenden en geworvenen in de gelijkenis.

XV:34 is een vervolg op XV:32. Origenes gaat eerst nog eens uiteenzetten wie geworven worden, dat lijkt een herhaling, maar hij voegt er iets nieuws aan toe, namelijk het verbond. Hij schrijft dan eerst over het verbond met Noach (XV:34,3), maar in XV:34,6 heeft hij het over het nieuwe verbond, dat verwijst naar het verbond dat met diegene werd gesloten, die Christus wél erkenden.⁵⁸ Op grond van het citaat uit Matt.21,43 zou men kunnen stellen dat het nieuwe verbond volgens Origenes betrekking had op de christenen (XV:35,27), daar in Mattheus Jezus spreekt tegen de overpriesters en oudsten, tegen de Joden dus.

Daarop volgen de passages, dat iedereen krijgt wat rechtvaardig is, namelijk een denarie. Ook de werkelozen van het elfde uur worden van de markt gehaald (XV:31,16) en hoewel zij als laatsten op de markt stonden, hadden zij wel de intentie om te werken, maar zij werden door niemand geworven (XV:35,19). In het commentaar worden zij geworven bij de komst van Christus, dat als een nieuw begin wordt gezien, als een nieuwe aeon, XV:31,13 *zo is Jezus <tot overwinning van de zonde> verschenen om daarmee duidelijk aan te tonen dat de voltooiing van de aeonen die als*

⁵⁶ Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 32-33.

⁵⁷ Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, 110.

⁵⁸ De Lange, *Origen and the Jews*, 96-98.

een dag van een jaar is weer een ander begin is.... Later in het commentaar (XV:36,4) zegt Origenes ook dat het niet om de tijd gaat die aan geloof wordt besteed maar om de innerlijke beslissing. Het loon vat Origenes niet op als vergoeding omdat er een prestatie is geleverd, het is het heil dat iedereen zal ontvangen aan het einde der tijden. Dat wordt door Origenes nog eens beklemtoond als hij schrijft in XV:35,8 dat niemand, die weinig werk heeft verricht, wordt berispt door de heer des huizes. Hij berispt alleen hen die meer loon hadden verwacht. In XV:36,4 van het commentaar zegt Origenes nog eens dat het niet om de tijd gaat die aan geloof wordt besteed, maar om de innerlijke beslissing. Op elke leeftijd kon je als “gevallene” terugkeren naar God.

In XV:35 legt Origenes de nadruk op *ontvangen wat rechtvaardig is*. Iedereen zal hetzelfde loon ontvangen, dus hetzelfde heil, ook diegene die tot aan het elfde uur werkeloos stonden (XV:35,11). In XV:35,12 maakt hij gebruik van het begrip *οικονομους* waarmee Origenes zegt, dat wanneer iedereen aan het werk is in de wijngaard van God het Koninkrijk van God aanbreekt. Voor hem betekent dit begrip dat wanneer de mens terugkeert tot zijn “*engelachtige*” ziel, hij weer als het ware terug komt onder de *οικονομους* van God.⁵⁹ In dit verband verwijst Origenes in XV:35,25 met diegene die maar één uur gewerkt hebben, naar de apostel Paulus: *Wanneer men het durfde te zeggen wie die ene is, dan zou iemand kunnen vermoeden dat hij de apostel Paulus is, die maar één uur gewerkt heeft, maar misschien meer als allen voor hem*. Voor Origenes is ook hier het loon geen vergoeding voor het werk dat is verricht, het loon is het heil vanwege de deelname aan het werk en iedereen zal dat ontvangen die wijngaardwerk verricht.

In XV:36 schrijft Origenes dat de dag is als een mensenleven waarin je geroepen kunt worden om in de vroege morgen (XV:36,3 jonge leeftijd) wijngaardwerk te verrichten, maar je kan ook aan het einde van de dag (XV:36,3 op hoge leeftijd) worden geroepen. Wie wijngaardwerk verricht bevindt zich in de kerk, waar de Logos aanwezig is. Begrip van de gelijkenis is nodig om dat diepere inzicht te verkrijgen en daar consequenties aan te verbinden (XV:36, 1). Heil ontvang je wanneer je werk doet (XV:36,4,5) en het is uiteindelijk de Logos die de mensen naar een lichaam stuurt (XV:36,6), van de marktplaats naar de wijngaard. Volgens Origenes is Christus de Logos, het waarneembare in de niet waarneembare werkelijkheid van God. De menselijkheid van Christus zit in de perfecte ziel waar de Logos zichzelf heeft verenigd met het menselijke lichaam. Alleen omdat Christus’ ziel perfect is kan hij de hele Logos ontvangen. Doordat Christus het menselijk lichaam heeft aangenomen wordt God zichtbaar via Hem. Hij is voor de mensen het enig goede – zichtbare - voorbeeld, want het Koninkrijk van God kan alleen daar zijn, wanneer alles is teruggekeerd in de “originele” staat. Dan is

⁵⁹ Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, 127.

volgens Origenes het doel van Gods schepping bereikt.⁶⁰ Anders dan in het oudtestamentische apocalyptische teksten en teksten uit Qumran waarin over het einde der tijden gesproken wordt over een te berekenen tijd, gebruikt Origenes geen vastgestelde tijdsaanduiding als hij daarover schrijft.⁶¹

Nu kun je volgens Origenes al vroeg zijn geroepen, maar toch van de weg zijn afgedwaald, maar wie berouw toont, wordt opnieuw ontvangen: XV:36,7-10: *Want diegene zullen vanwege het berouw de aandacht richten op het leven en een beter deel hebben dan diegene die nog in zonde gevangen zitten* (citaat XV:36,10). Origenes accentueert die gedachte met het parafraseren van Lukas 15; God staat op de uitkijk totdat de verloren zoon komt. Hij staat een leven lang op de uitkijk en viert feest als de terugkeer een feit is. Verloren en weer gevonden, dood en weer levend. In Lukas 15 is de oudste zoon verongelijkt, zoals in deze parabel de eerst geworven verongelijkt zijn, maar de vader dringt er bij hem op aan om mee te gaan en feest te vieren. Hier lijkt Origenes te zeggen, dat God oproept niet te berusten in de verlorenheid van de mensen.⁶²

We zien ook, dat Origenes nadruk legt op de wijngaard (XV30,1) en de marktplaats (XV:28,7). Omdat hij dan schrijft over de scheiding van lichaam en ziel, zal ik dit in hoofdstuk IV, omdat het meer een filosofische lezing is, bespreken. Die lezing ligt als het ware in het verlengde van de hermeneutische lezing.

Hoofdstuk IV: Filosofie.

IV.1 Inleiding op filosofische passages.

Naar aanleiding van de hermeneutische lezing in hoofdstuk III vielen mij ook een aantal andere, meer filosofische, invalshoeken in het commentaar op. In dit hoofdstuk wil ik daar dieper op in gaan. Ik leg de nadruk op de passages die gaan over de scheiding van lichaam en ziel en de passages die gaan over de Logos, omdat dit begrip in Origenes' exegese een belangrijke plaats inneemt, en het ook een rol speelt in de filosofie van Plato en de Stoa. Ook een passage in XV:33, waar Origenes de zintuigen in verband brengt met de uren waarop geroepen wordt, met de oudtestamentische personages en met de levensfasen van de mens, stel ik aan de orde. De Stoa brengt de vijf zintuigen in verband met een bepaalde opvatting over het leidinggevende deel van de ziel, het verstand, dat samenhangt met

⁶⁰ Van Oort (ed), *Gnostica, Judaica, Catholica*. Collected Essays of Gilles Quispel, Leiden 2008, 289-303.

⁶¹ Popovic, *Verwachtingen van het einde der tijden in het vroege jodendom en de Dode Zeerollen*, NTT, 60/1,2006

⁶² Bonda, *The one purpose of God*, 34-40 en 63-65

de pneuma, dat de levensadem is. Vanuit het verstand gaan de pneumastralen naar de vijf zintuigen: tast, reuk, smaak, gehoor en zien.⁶³ We zullen nog bezien of Origenes hier de Stoa laat spreken.

IV.II De scheiding van lichaam en ziel in het commentaar.

De onderstaande passages gaan over de scheiding van lichaam en ziel, die in het hele commentaar telkens voorkomen. De eerste passage die verwijst naar de marktplaats als plek buiten de waarneembare wereld is in XV:28,7. Hoewel Origenes het niet letterlijk zegt, lijkt hij al wel te spreken over een plek die men *anders* zou moeten opvatten, men zou namelijk in staat moeten zijn te zien wat de marktplaats is.

“Men moet in ogenschouw nemen dat hij net zo deed met diegene die om het zesde uur en om het negende uur geroepen werden, en dat hij tot diegene die op het elfde uur, die vanwege hun werkeloosheid over de hele dag rechtvaardigden, zegt: ook jullie, ga naar de wijngaard! Maar ook⁶⁴ dat het buiten de wijngaard gebeurde;

en hij trof daar de arbeiders aan en de eerste zond hij de wijngaard in, tegen de tweede zei hij: ook Jullie gaan de wijngaard in! en woordelijk ook zo tegen diegene die ter elfde ure geroepen zijn: ook jullie gaan de wijngaard in!

Wie in staat is laat die beschouwen wat de marktplaats is waarop de huisheer de tweede groep vond die hij daar werkeloos aantrof”

In zijn commentaar geeft Origenes steeds impliciete verwijzingen naar een min of meer dualistische wereldbeeld. Het dualisme zit in de gedachte van Origenes, dat er een aparte plek is voor de zielen en een aparte plek voor de lichamen. In XV:33,1 verwijst hij naar de waarneembare wereld en daarmee zegt hij impliciet dat er ook een niet waarneembare wereld is.

“Of het vijf keer werven van de arbeiders ook een of ander symbool bevat van de waarneembare wereld of van het begin van de waarneming zal jij ontvangen, hij die kan moet weten.”

Door te zeggen dat men zou moeten inzien wat voor plek de marktplaats is en door te spreken over een waarneembare wereld beschrijft Origenes tot aan XV:35,2 impliciet, dat er een tweedeling is in de wereld. Vanaf XV:35,2 gaat hij zelfs expliciet verwijzen naar die tweedeling. Hij verwijst dan naar de ziel en het lichaam als aparte eenheden. De ziel wordt namelijk op een gegeven moment met het lichaam gezaaid.

⁶³ K.A. Algra, F.A.J. de Haas, J.M. van Ophuijsen, C.G. Steel, (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, Leiden, Leuven, Utrecht 2006, 171

⁶⁴ staat niet in het Grieks: moet men in ogenschouw nemen

“als namelijk de ziel met het lichaam werd gezaaid, hoe hebben ze daar dan de hele dag werkloos gestaan?”

in XV:35,5 veronderstelt Origenes, dat er misschien wel een land van de ziel is en dat dat land zich buiten de wijngaard bevindt. Dat land is een gescheiden plaats buiten de lichamelijkeid waar arbeiders werken die gescheiden zijn van het lichaam.

“Ik onderzoek ook de plaats buiten de wijngaard, waar de arbeiders door diegene aangetroffen werden, waar hij naar toe is gegaan om jullie te werven en ik onderzoek of de plaats buiten de wijngaard misschien wel het land van de zielen is, voordat ze in een lichaam komen, en of de wijngaard niet alleen deze, een lokale plaats betekent, maar ook een gescheiden plaats buiten de lichamelijkeid, waar (meen ik) de arbeiders werken; de van lichaam gescheiden zielen van de arbeiders, die op de plaats van de heer des huizes worden opgenomen zijn namelijk niet werkeloos.”

In XV:36.6 is de wijngaard echter de kerk: *“In deze uitleg zou de wijngaard de kerk van God zijn, maar de marktplaats is dat wat buiten de wijngaard is dat is buiten de kerk, vanwaar de Logos de geroepenen ontvangt en zendt naar de wijngaard, de kerk”*. We zien hier, dat de wijngaard bij Origenes een dubbele betekenis heeft.

Dit tweeledige beeld komt ook in XV:35,7 naar voren, wanneer Origenes beschrijft, dat de mens de wijngaard moet bewerken en dat hij ontvangt wat rechtvaardig is, of je nu hier bent of daar buiten. *“Welnu wij willen streven de wijngaard te bewerken, < nu we hier zijn of buiten > zo zullen wij ontvangen wat rechtvaardig is”*.

De passages waarin gesproken wordt over de scheiding van lichaam en ziel blijken steevast terug te keren. Ook in het Oude Testament is er al sprake van de scheiding van lichaam en ziel volgens Origenes. Dit is te lezen in XV:35,6 waar hij Samuël aanhaalt. Origenes zegt daar heel expliciet, dat Samuël buiten het lichaam actief was, hij verwijst dan ook naar Jeremia.

“Ook Samuël was buiten het lichaam actief door profetieën en Jeremia als hij < voor het volk > bad”.

Er zijn in dit commentaar dus heel wat verwijzingen te vinden naar het zogenaamde *hier* en *buiten*, in eerste instantie heel impliciet, maar gaandeweg steeds explicieter. Hij richt zich steeds meer tot de toehoorder, want als je die plaats, *het buiten*, kent en/of ziet (XV:35,17) dan zal je zien op welke wijze je de parabel moet verstaan.

“Maar wie de plaats ziet waar Samuël verbleef, in overeenstemming daarmee met de waarneming rondom de om het elfde uur benoemde arbeider, die zal inzien op welke wijze de vroegste arbeiders de last en warmte van de dag gedragen hebben.”

De laatste passage die ik wil aanhalen staat in XV:36,6. Hier lijkt Origenes tot een conclusie te komen wat de marktplaats is en hoe we die ten opzichte van de wijngaard zouden moeten zien. De marktplaats is namelijk de plek vanwaar de Logos de geroepene ontvangt en naar de wijngaard stuurt. De wijngaard moet dan worden opgevat als de kerk van God. Het zijn dus twee afzonderlijke plekken. De marktplaats is de plaats waar de zielen verblijven wanneer ze nog geen lichaam hebben.

“In deze uitleg zou de wijngaard de kerk van God zijn, maar de marktplaats is dat wat buiten de wijngaard is dat is buiten de kerk, vanwaar de Logos de geroepenen ontvangt en zendt naar de wijngaard, de kerk”.

Met deze voorbeelden uit het commentaar maakt Origenes duidelijk hoe hij aankijkt tegen de scheiding van lichaam. Er zijn twee plekken voor hem, de wijngaard waarin ziel en lichaam samen werken en de marktplaats waar zielen verblijven die nog geen lichaam hebben. Het is de Logos die er voor zorgt dat de zielen die verblijven op de marktplaats naar de lichamen worden gestuurd (XV:36,6). Origenes vindt dat het lichaam en de ziel in eerste instantie gescheiden zijn. Hij lijkt zowel geïnspireerd te zijn door Plato's idee over de scheiding van lichaam en ziel als door het stoïcijnse idee over de scheiding van lichaam en ziel. Daarnaast lijkt Origenes ook door beide geïnspireerd te zijn wanneer hij het over de Logos heeft. In de volgende paragrafen werk ik dat verder uit.

IV.III Plato's idee over God, lichaam de ziel en de Logos.

Plato beschrijft in de *Timaeus*, dat het begin van de kosmos te herleiden is tot een Demiurg.⁶⁵ De ziel en het lichaam worden vervaardigd door de vakman, de δημιουργός hij is degene die vooraf bestaand materiaal vorm geeft en zijn blik op de Ideeën gericht houdt. De Ideeën zijn voor Plato het oerbeeld en hebben derhalve niets te maken hebben met het Nederlandse woord *idee*. Vanuit dat oerbeeld van Plato ontstaan de veranderlijke dingen om ons heen, die de wereld vluchtig maken. De idee is dat echter niet, zij is niet zichtbaar of tastbaar, maar wordt alleen door de geest geschouwd, ze is onlichamelijk in een tijdloos rijk. Bijvoorbeeld: de essentie van een cirkel is eeuwig, volmaakt en zuiver. De cirkels in onze ervaringswereld daarentegen vertonen niet op ieder punt dezelfde kromming en bovendien bezitten ze bepaalde kenmerken van kleur en afmeting, die niet tot de essentie van de cirkel behoren.⁶⁶

De vakman, de Demiurg, wordt geleid door inzicht en wil in de hoogst mogelijke graad het goede tot stand brengen. De fenomenen (kleur, afmeting, etc.) zijn groepen van kenmerken die zich ergens

⁶⁵ M.J. Edwards, *Origen against Plato*, Oxford 2002, 49.

⁶⁶ E. de Stryker, *Beknopte Geschiedenis van de Antieke Filosofie*, Antwerpen 1967, 105-109.

voordoën, maar ook weer kunnen verdwijnen. Deze kenmerken zijn nabootsing van de eeuwige Idee. Om werkelijkheid te bezitten, moeten zij zich in iets voordoen alsof het een weerkaatsing in een spiegel is. Naast de Ideeën bestaat er dus nog een ander principe, namelijk dat van de ruimte (of bergplaats). Dat is een realiteit die geen enkel eigen kenmerk bezit en daarom in staat is alle kenmerken in zich op te nemen; het is permanent en daardoor kunnen de kenmerken telkens opkomen en verdwijnen.

De enige bron van beweging is de ziel. Is een lichaam eenmaal in beweging gezet door de ziel dan kan het op zijn beurt een ander lichaam bewegen. God is volgens Plato goed en wil aan zijn werk zoveel mogelijk volmaaktheid geven. Hij zal daarom heel de verscheidenheid van de ideale wereld afbeelden, maar hij zal dit zo doen dat het wordende beeld steeds naar zijn oerbeeld blijft verwijzen. Alle stoffelijke krachten maakt hij zo, dat de grootst mogelijke maat van harmonie en veelzijdigheid bereikt kan worden. De zaak van de menselijke ziel is de Ideeën te aanschouwen. Iedere ziel is aan het begin een onlichamelijke bewoner van de hemel. De wereldziel is de volmaaktste van alle zielen, de bestanddelen zijn volkomen in harmonie met elkaar. Bij lagere zielen zijn de proporties minder gunstig. Deze zielen kunnen zich naar het aardse richten, dan bezitten zij onverstand, richten zij zich tot het eeuwige, dan bevatten ze inzicht. Als de ziel naar een lagere lichamelijke gaat dan is de ziel de gevangene van het lichaam.⁶⁷ Volgens Plato zijn de zielen in de essentiële volmaaktheid ongelijk, ze zijn daardoor afgestemd op verschillende lichamen. Sommige lichamen zijn alleen maar in beweging wanneer zij hun beweging van een ander lichaam ontvangen, in feite zijn ze levenloos. Anderen hebben in zichzelf een principe van beweging, dit zijn de levende wezens, ze zijn bezielde. De enige bron van beweging kan dus andere in beweging zetten wanneer zij als het ware levenloos zijn. De ziel is dus het principe van beweging of activiteit. Sommige zielen krijgen een onsterfelijk lichaam terwijl andere zielen aan een sterfelijk lichaam worden toegewezen, de zielen die aan een sterfelijk lichaam worden toegewezen worden van dit lichaam gescheiden met de dood om na een tijd weer in een nieuw lichaam geïncarneerd te worden, dat wordt de zielsverhuizing genoemd. De ziel is de schakel tussen het Zijn en het Worden.

Voor Plato is god een onsterfelijk wezen dat zowel ziel als lichaam bezit en wel zo, dat deze beide voor eeuwig één natuur uitmaken. Als filosoof ziet hij goden vooral in de hemellichamen die uit zeer volmaakte materie zijn gemaakt en door zeer volmaakte zielen gedreven worden, zij leiden een gelukkig leven. De onvolmaakte zielen worden volgens Plato naar een lager aards lichaam gestuurd, zij bezitten onverstand en zijn het niet waard om in een goddelijk volmaakt lichaam te komen. Dit principe werkt hij uit in zijn geschrift *De Wetten*. Goden bezitten volgens Plato het volle inzicht, ze

⁶⁷ Edwards, *Origen against Plato*, 47-53.

zijn onveranderlijk en vredelievend. Zij zijn zelf goed en daarmee volmaakt en zij delen die volmaaktheid uit aan ieder schepsel dat in staat is het goddelijke model door navolging te benaderen. Voor Plato is de Logos niet identiek aan god in zijn wezen, maar het staat er ook niet los van. Goddelijke krachten maken Gods werkzaamheid in de wereld mogelijk, dit is net als de Logos transcendent en immanent. Ze horen bij god die van boven over de wereld heerst maar doortrekken deze wereld in hun scheppende en besturende taakvervulling. Het lijkt erop dat Origenes geïnspireerd is door Plato wanneer hij het heeft over de scheiding van lichaam en ziel en wanneer hij het heeft over de Logos.

Bij Plato is namelijk iedere ziel in eerste instantie een onlichamelijke bewoner van de hemel. Zoals in het commentaar van Origenes naar voren komt, verblijven de zielen ook op een andere plek voordat zij in een lichaam terecht komen, daar zijn zij onlichamelijk, totdat de Logos hen vanuit de marktplaats naar een lichaam stuurt. Volgens Plato's idee kan de ziel twee kanten uit: zich manifesteren in een onsterfelijk lichaam of in een sterfelijk, aards lichaam. Bij Origenes worden de zielen op een gegeven moment gezaaid in een sterfelijk lichaam. Op het eerste gezicht spreken zowel Plato als Origenes over een wereld van de zielen die op een gegeven moment naar een lichaam worden gestuurd. Bij Plato is de ziel als een menner, die een span ment van twee paarden, waarvan de één het hogere wil en de ander naar het lagere. Door de schuld van het minderwaardige paard glijdt de ziel soms naar het lagere (beschreven door Plato in de *Phaedrus*). Duidelijk wordt, dat Plato en Origenes lichaam en ziel in eerste instantie als twee afzonderlijke eenheden zien. Hierdoor lijken hun gedachten over de ziel overeen te komen, hoewel Origenes niets schrijft over de ziel die afglijdt naar een lagere status.

Origenes en Plato vertonen ook overeenkomsten met betrekking tot de Logos. In hoofdstuk I heb ik uitgelegd, dat voor Origenes de Logoi (meervoud omdat volgens Origenes alles uit de Logos ontstaat en dus in ieder ding aanwezig is) niet alleen de aard van de dingen in henzelf openbaren, ze openbaren ook de oorsprong van God. De Logoi van de geschapen dingen zijn de afdrukken van de Logos zelf. Daarmee is de Logos bij Origenes, net als bij Plato, niet identiek aan God maar het staat ook niet los van God. Christus was de vleesgeworden Logos, volgens Origenes was de komst van Christus en dus de komst van de Logos een manifestatie van God in de wereld.

Bij Origenes ligt de pre-existentie van de ziel in de hand van God, daar is immers de pre-existente ziel voordat hij naar een lichaam gaat.⁶⁸ Het doel van naar een lichaam gaan heeft bij Origenes niets te maken met straf of onverstand, zoals bij Plato. Bij Plato gaan namelijk de zielen met onverstand naar een aards en sterfelijk lichaam. Bij Origenes is de ziel die naar een onvolmaakt lichaam wordt

⁶⁸ Edwards, *Origen against Plato*, 89-90.

gestuurd een oefening in deugd om het beeld van God in het gecreëerde zichtbaar te maken.⁶⁹ Ziel en lichaam moeten worden ondergebracht in de geest, dat is het doel van de christelijke strijd. Bij Origenes gaat het dus niet om de volmaakte Goddelijke ziel die het gelukzalige leven heeft en dit uitdeelt aan de andere schepselen, het gaat erom dat de creatie van God zichtbaar wordt en dat heeft niets te maken met straf zoals bij Plato het geval is. Volgens Origenes had alleen Christus' ziel de keuze gemaakt zich weer te verenigen met God en daarmee had hij de volmaakte ziel waarin Gods creatie in volle omvang te zien was. Origenes geeft aan Plato's gedachten over de scheiding van lichaam en ziel en de weg die de ziel gaat zijn eigen christelijke betekenis, die past bij zijn hermeneutische uitleg (zie hoofdstuk III), waarbij hij lijkt uit te sluiten dat er een eeuwige straf is, waar later Augustinus wel over spreekt.⁷⁰

IV.IV Het stoïcijnse idee over God, lichaam de ziel en de Logos.

De ethiek van de Stoa hangt nauw samen de gedachten over de Logos en God(en). Bij de Stoa neemt daarnaast de ethica de belangrijkste plaats in.⁷¹ De logica en de physica worden eigenlijk alleen gewaardeerd in hun relatie met de ethica. Een stoïcijn voorbeeld daarvan is de vergelijking van de boomgaard. In deze vergelijking is de omheining de logica de bomen zijn de physica en de vruchten zijn de ethica. Bij deze vergelijkingen is het van belang om te zien dat er geen sprake is van een bepaalde hiërarchie. Deze vergelijking wil namelijk laten zien dat de filosofie iets organisch is, iets dat wordt gevormd uit drie integrerende bestanddelen.

De eeuwige cyclus van de Stoa komt overeen met de voor-socratische opvatting waar Heraclitus model voor staat. Heraclitus meende dat het ontstaan van de kosmos met het oervuur te maken heeft, in het vuur bestaat alles en alles daarin is één.⁷² Dit vinden we bij de Stoa terug in de begrippen *diakosmesis* en *ekpyrosis*. Uit het oervuur ontstaan de vier elementen en daaruit ontstaat de wereld. In dit oervuur kan de spanning oplopen en dat leidt tot overspanning. Deze overspanning mondt uit in de totale vervuring. De spanning (*tonos*) is de kracht die de innerlijke samenhang van zowel het grote geheel als de afzonderlijke dingen bepaalt en in stand houdt. De aan alles ten grondslag liggende en alles doordringende Logos manifesteert zich in deze samenhangende kracht. Voor de Stoa is alles wat er is, stoffelijk en in beweging omdat alles is doordrongen van en met de Logos. Bij de Stoa is de logos het opbouwende vuur (*Pur Technikon* het tegenovergestelde hiervan is

⁶⁹ Edwards, *Origen against Plato*, 92-93.

⁷⁰ G. Anrich, *Clemens und Origenes als Begründer der Lehre vom Fegfeuer*, Theologische Abhandlungen, Tübingen und Leipzig 1902, 95-129.

⁷¹ K.A. Algra, F.A.J. de Haas, J.M. van Ophuijsen, C.G. Steel, (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, Leiden, Leuven, Utrecht 2006, 166-179

⁷² K.A. Algra, F.A.J. de Haas, J.M. van Ophuijsen, C.G. Steel, (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, 170-172.

het verwoestende vuur *Pur Atechnon*). De Logos is als een warme adem die door de kosmos gaat (*Pneuma enthermon*). Omdat het vuur een scheppende kracht bezit is het, het levensbeginsel van de kosmos en bezit daarmee een kiemkrachtige werking die tot uiting komt in de zogenaamde *logoi spermatikoi*. De *logoi spermatikoi* maken de dingen tot wat ze zijn maar ze treden niet in alle dingen op dezelfde manier op. De *logoi spermatikoi* zorgen voor het onderscheid in de dingen.

De stoïcijnen geloofden niet in toeval, want onder de goddelijke leiding van de Logos verloopt alles volstrekt ordelijk, noodzakelijk en volgens vaste wetten, er is geen plaats voor toeval of voor vrije causaliteit. Alles en iedereen is er aan onderworpen. Het lot is gegeven tegelijk met de orde en de noodzakelijkheid van het wereldgebeuren. Kenmerkend voor de leiding van de Logos is dat zij doelmatig is en gericht is op het voordeel voor de mens. De grote vraag bij de stoïcijnen is daarmee de vraag naar het vrije handelen van de mens. Want als een mens vrij kan handelen dan wijkt hij af van het pad van de Logos terwijl het lot van de mens al was voorbestemd. Volgens de stoïcijnen ligt in de natuur van het redelijke wezen het vermogen besloten tot een act van vrije zelfbestemming. Maar die act kan niet doeltreffend worden voltrokken als de mens zich laat verblinden door *Pathe* (daarmee wordt bedoeld tegenslag, lijden, ongeluk, ramp enz.). Zolang de pathos een vertroebelende werking uitoefent kan de mens niet in vrijheid beslissen. Door de ware kennis word je bevrijd van de pathos. Wie door gebrekkige kennis of door onjuiste kennis wordt staat onder invloed van de pathos en is dus onvrij. Vrijheid kan daardoor omschreven worden als gedetermineerd zijn door ware kennis. Hierin kun je zien dat de voornaamste inspiratiebron van de Stoa Socrates geweest moet zijn, bij het intellectualisme van Socrates handelt immers niemand willens en wetens verkeerd dan wel goed.⁷³

De Logos bij de Stoa kan ook $\theta\epsilon\omicron\varsigma$ zijn. Alles is doordrongen van het goddelijke pneuma waardoor het goddelijke in alles is en alles is in het goddelijke. Hierin zien wij een gedachte die ook bij Origenes een rol speelt. Het actieve beginsel identificeren de stoïcijnen met een god die als vurige adem alles doordringt en noodlot tot in de kleinste detail bepaalt. Deze god die aan wordt geduid met de term Logos is volmaakt, rationeel en ordent de materie op de best mogelijke manier. Levenloze dingen zoals een steen hebben de laagste graad van de goddelijke pneuma.

De ziel bij de stoïcijnen is pneuma en daarmee is de deugd ook lichamelijk. Binnen de lichamelijke werkelijkheid onderscheidt de Stoa twee beginselen. Het ene is actief en vormend, het andere is vormeloos en passief. Het eerste actieve beginsel wordt aangeduid met God, oorzaak, noodlot, natuur en levensadem, maar ook met Logos. De mens onderscheidt zich als redelijk wezen door deze Logos want daardoor is hij verwant met het goddelijke. De individuele logos is in een mens de

⁷³ K.A. Algra, F.A.J. de Haas, J.M. van Ophuijsen, C.G. Steel, (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, 173-174.

goddelijke vonk die de mens in staat stelt om bijvoorbeeld te filosoferen. Hierin ligt een groot verschil met Plato. Bij de Stoa is de ziel lichamelijk is daarmee ook sterfelijk en dat is bij Plato niet het geval.⁷⁴

IV.V Pneuma, logos en zintuigen bij de Stoa, Philo en Origenes

De idee van de *Pneuma* en de *Logos* vinden we ook terug bij Philo. Daar van Origenes wordt gezegd, dat hij de echo van Philo is, moet hij het werk van Philo gekend hebben.⁷⁵ Daarnaast moet veel werk van Philo aanwezig zijn geweest in de bibliotheek van Alexandrië en in die van Caesarea, het werkterrein van Origenes. Bij Philo is de *pneuma* de goddelijke levensadem.⁷⁶ Deze *pneuma* is door God ingeblazen en dat is wat de ziel levend maakt. De *pneuma* is tevens een afdruk van de *Logos* van het goddelijke. Door de *pneuma* is de mens gemaakt naar het beeld van God (Gen 1:26) De *Logos* van God is daarmee voor Philo een afbeelding van God zelf.⁷⁷ Dat laatste kent Origenes ook (zie hoofdstuk 1 en XV:36,6).

In het commentaar van Origenes, zien we, dat hij de *pneuma* op vier verschillende wijzen gebruikt: het is de geest van de dwaalleraren (XV:30,8), de geest van de Psalmist (XV:31,6), de geest van de werkers in de wijngaard (XV:36,8) en de geest van God (XV:36,14). Hier geeft Origenes als theoloog een uitleg over de *pneuma*, die niet herinnert aan wat Philo er over zegt. Met andere woorden, in zijn uitleg over de *pneuma*, steunt Origenes niet op de gedachte van Philo. In zijn allegorische uitleg verwijst Philo immers niet naar een christelijke betekenis, zoals Origenes dat doet. Datzelfde geldt ook voor de betekenis die Origenes geeft aan de zintuigen in XV:33,3.⁷⁸ Hij steunt dan niet op de uitleg die stoïcijnen daaraan geven, maar komt met een eigen, theologische, interpretatie. Bij de Stoa zijn de zintuigen de *pneumastralen* die vanuit het hart komen. Bij Origenes hebben de zintuigen de functie om de wereld waar te nemen: de verschillende uren, de oudtestamentische personages en de leeftijdsfasen. Pas de ogen, het vijfde zintuig, laten de volle betekenis zien van het verrichten van het wijngaardwerk waarmee het Koninkrijk van God zichtbaar wordt. Als het ware na vier keer werven wordt Christus bij de vijfde keer werven zichtbaar, hij was immers in de oudtestamentische personen, hoewel preëxistent aanwezig, nog niet zichtbaar. Origenes koppelt Christus aan het elfde uur, de ogen en hoge leeftijd. Dat wil niet zeggen dat Origenes met 'hoge leeftijd' het einde der tijden bedoelt. Met de komst van Christus is nog niet iedereen omgekeerd, pas wanneer iedereen inziet dat de edelste waarneming Christus is, breekt het Koninkrijk van God aan. Vandaar dat de werelddagen ook na de komst van Christus volgens Origenes doorlopen.

⁷⁴ K.A. Algra, F.A.J. de Haas, J.M. van Ophuijsen, C.G. Steel, (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, 171.

⁷⁵ Runia, *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, 182.

⁷⁶ Runia, *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, 37-43.

⁷⁷ C.H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1960, 276-178

⁷⁸ Runia, *Philo in Early Christian Literature, a survey*, 164-165

IV.VI Conclusie over God, lichaam de ziel en de Logos.

In hoofdstuk I is aangegeven, dat volgens Origenes de komst van de Logos in de wereld plaats vindt zo lang de wereld bestaat en zolang de wereld nog blijft bestaan.⁷⁹ Het beeld van de Logos is te zien in de geschapen dingen, maar het ligt niet aan de oppervlakte, maar in het verborgene. De Logos is er bij Origenes altijd geweest en komt door incarnatie van Christus in de wereld als de vleesgeworden Logos. In XV: 36,6 wordt gesproken over de plek buiten de wijngaard, de marktplaats, van daaruit worden de geroepen door de Logos naar de wijngaard gezonden. De marktplaats, zo staat in XV:35,5, zou wel eens de plek kunnen zijn waar de zielen verblijven voordat zij in een lichaam komen. De Logos lijkt op deze eeuwige plek invloed uit te oefenen op diegene die de wijngaard in worden gezonden. Origenes zegt dat het “*er zijn*” bij de Logos begint en dat het de Logos is die de zielen naar een lichaam stuurt. In die betekenis van het begrip Logos zien we zowel de opvattingen van Plato als die van de Stoa terug. Maar er is wel een verschil met het denken van Origenes. Bij de Stoa bestuurt de Logos immers alles in de wereld. Alles verloopt onder leiding van de goddelijke Logos en dat gebeurt volstrekt ordelijk, noodzakelijk en volgens vaste wetten; er is geen plaats voor toeval. Origenes echter legt de nadruk op de menselijke vrijheid, hij vrijwaart God van de verantwoordelijkheid voor enig kwaad.⁸⁰ Alle redelijke wezens zijn volmaakte geesten geweest, een aantal hebben door middel van hun vrije wil verkozen om zich niet op God te richten en dalen daarmee af tot de materiële wereld. Dus ondanks dat de Logos stuurt, stuurt hij niet zo dat je daaruit kunt concluderen dat de mens geen vrije wil heeft.

Hoofdstuk V: Conclusie.

In zijn manier van exegetiseren gebruikt Origenes veel van het gedachtegoed van Philo. Daarin verschilt Origenes niet veel van zijn tijdgenoten. Hij interpreteert de Schrift echter in het licht van het evangelie. Hij slaat hiermee een nieuwe, theologische, weg in. Hij leest de Schrift als een geheel, iedere passage, elk woord, kan een verwijzing zijn naar een andere passage. Het Oude Testament is zelfs één grote verwijzing naar het Nieuwe Testament. De profeten en heiligen (o.a. Adam, Noach, Abraham, Mozes) verwijzen naar de Logos in het Nieuwe Testament. Als collectionneur van vele handschriften en buiten Bijbelse bronnen weet Origenes anders dan zijn tijdgenoten en voorgangers een samenhangende, op de betekenis van Christus gerichte, Bijbelse boodschap over het voetlicht te brengen, waarin hij het gedachtegoed van Plato, de stoïcijnen en Philo van

⁷⁹ Tzamalikos, *Origen, Cosmology and Ontology of Time*, 65.

⁸⁰ Algra, K.A., de Haas, F.A.J., Ophuijsen van, J.M., Steel, C.G., Ed, *Griekse en Romeinse filosofie*, 219-221.

Alexandrië op eigen wijze gebruikt. In zijn commentaar op Mattheüs 20, 1-16 zien we dat o.a. terug, als hij bijvoorbeeld verwijst naar Lukas 15, Psalm 76 en passages uit de brieven van Paulus.

De scheiding van lichaam en ziel komt overeen met de idee van Plato over het lichaam en de ziel. Dit beeld is voor de tijd van Origenes niet opzienbarend te noemen, zijn tijdgenoten erkenden immers deze scheiding ook. Maar een essentieel verschil tussen Plato en Origenes over deze scheiding ligt in het idee van de (eeuwige) straf. Voor Origenes bestond deze eeuwige straf niet zondermeer, God keek naar iedereen uit. Hij benadrukt dat in zijn commentaar op Mattheüs 20, 1-16 door bijvoorbeeld Lukas 15 aan te halen. God blijft naar zijn verloren schapen uitkijken, terwijl bij Plato de ziel een aards lichaam krijgt omdat deze onverstand bezit en dus gestraft moet worden. In de gedachten van Plato krijgt de ziel geen deel aan de wereld van de Ideeën omdat de ziel onwetend is, het lichaam is de straf die de ziel overkomt. Bij Origenes heeft deze scheiding echter een andere functie dan bij Plato. Bij Origenes moet de ziel als het ware in de deugd oefenen om het beeld van God in het gecreëerde zichtbaar te maken om zo het Koninkrijk van God te laten gebeuren (Edwards).

De gedachten over de Logos lijkt Origenes te ontleen aan zowel het Platonisme als de Stoa, maar de uitwerking is niet identiek. Origenes komt met een christelijke vertaalslag van de Logos. Bij Plato is de Logos niet gelijk aan (de) god(en), hoewel het er niet los van staat. Goddelijke krachten, zowel transcendent als immanent, maken de werkzaamheid van (de) god(en) in de wereld mogelijk. Ze doortrekken de wereld in hun scheppende en besturende taakvervulling, terwijl (de) god(en) er boven staat. In andere bewoordingen zien we dit ook terug bij de Stoa. Aan de wereld ligt de Logos ten grondslag, het oervuur zorg voor de beweging en daardoor kan alles doordrongen worden van de Logos, die in de Stoa ook wel wordt voorgesteld als een warme adem, die alles bestuurt en ordent. De Logos is immanent in de natuur en daardoor is de wereld een samenhangend, rationeel geheel. Bij Origenes kent de Logos ook een sturend principe, de Logos stuurt immers de zielen naar een lichaam, van de marktplaats naar de wijngaard. Maar in het gedachtegoed van Origenes is God niet alleen maar transcendent of immanent. In Christus' ziel is de Logos aanwezig dat is wat Christus' ziel als het ware tot die "engelachtige" ziel maakt en daarmee is God zichtbaar op de aarde. Nog onzichtbaar in het Oude Testament, maar zichtbaar in het Nieuwe Testament.

Anders dan bij de Stoa, kent Origenes aan de mens een vrije wil toe. Een mens kan zich afkeren van het goddelijke. Bij de Stoa echter bestuurt en ordent het goddelijke alles – er is geen ontkomen aan. Bij Origenes zal aan het einde der tijden elke ziel uiteindelijk vanuit zichzelf kiezen om engelachtig te zijn om zo deel te hebben aan de Logos, waardoor het Koninkrijk van God ten volle zichtbaar zal worden. In de optiek van Origenes maakt het ook niet uit of die roeping om een

engelachtige ziel te worden vroeg in je leven komt of laat. Zelfs de werkelozen worden aan het einde, op het elfde uur, nog geworven. Als de ziel met zijn vrije wil ervoor kiest om zich te richten tot God, dan werkt hij mee aan het Koninkrijk en participeert hij in de Logos van God. De christenen zagen in, uit vrije wil, dat Christus de Logos is en zij erkenden hem als Messias. Anders dan de Joden kregen zij deel aan het nieuwe verbond. Voor Origenes is dat de bekroning op het feit dat christenen de juiste weg hadden gekozen. Het Koninkrijk van God breekt echter pas aan als alle zielen, ook de Joden, die keuze zelf maken. Als Origenes schrijft over de redding van allen die wijngaardwerken verrichten, lijkt hij in zijn commentaar op Mattheüs 20, 1-16 de hoofdstukken 7 en 8 uit de brief aan de Romeinen te parafaseren. Elke ziel zal uiteindelijk ontvangen wat rechtvaardig is: een denarie. Origenes noemt daarbij ook de oudtestamentische figuren (XV:32-34) ; impliciet zou hij daarmee de Joden kunnen bedoelen die Christus in eerste instantie hadden afgewezen.

Dat Origenes daarbij niet denkt aan één wereldtijd waarin dit wordt bewerkstelligd, maakt hij eveneens duidelijk in zijn commentaar op Mattheüs 20, 1-16. Voor Origenes is een dag, maar ook een mensenleven als een wereldtijd (XV:31, 4. 8. 12. 13). In iedere wereldtijd is de Logos aanwezig. In de oudtestamentische tijd was die nog onzichtbaar, maar vanaf het Nieuwe Testament is die Logos in Christus zichtbaar.

In mijn hoofdstuk over de hermeneutiek schrijf ik, dat Origenes in deze parabel uit de doeken doet hoe hij het einde der tijden ziet en wat de toehoorder/lezer zou moeten doen om het Koninkrijk van God te kunnen betreden. De dag in de gelijkenis is voor Origenes enerzijds een onderdeel van de vele $\alpha\omega\nu$ die er nodig zijn om het Koninkrijk van God aan te laten breken, anderzijds is de dag in de gelijkenis een mensenleven, een leven waarin de mens geroepen wordt om wijngaardwerk te verrichten. Als de mens wijngaardwerk verricht dan zal hij mee werken aan de zichtbaarheid van het Koninkrijk van God. Origenes meent, dat er tot het aanbreken van het Koninkrijk een tweedeling is, er is een land van de ziel en een land van de lichamelijkeheid. Aan de ene kant kunnen de zielen een engelachtige status hebben, waarmee zij het Koninkrijk van God tot stand kunnen brengen aan de andere kant maken de zielen ook een eigen keuze. Die vrije keuze kan zijn dat zij zich afkeren van God en er daarmee voor zorgen dat het Koninkrijk nu nog niet tot stand gebracht kan worden. De zielen kunnen zich echter wel weer keren tot God en zijn dus niet reddeloos verloren (XV:35,28). Origenes geloofde zelfs dat de duivel en zijn engelen terug zouden keren tot God als ze bekeerd waren. Dit had te maken met zijn idee over het kwade en over de vrije wil van redelijke wezens. Ongeveer een eeuw na Origenes zal de kerkvader Augustinus hierover iets heel anders zeggen, zoals ook over de vrije wil.

Literatuurlijst.

Algra, K.A., de Haas, F.A.J., van Ophuijsen, J.M., Steel, C.G. (red.), *Griekse en Romeinse Filosofie*, Leiden, Leuven, Utrecht 2006.

Anrich, G., *Clemens und Origenes als Begründer der Lehre vom Fegfeuer*, Theologische Abhandlungen, Tübingen und Leipzig 1902.

Blass, F., A. Debrunner, F. Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1975.

Bonda, J., *The one purpose of God: An answer to the doctrine of Eternal Punishment*, Michigan 1998.

Borneman, E. en E.Risch, *Griechische Grammatik*, Braunschweig 2009.

Brown, P., *The Body and Society: Men, Woman and Sexual Renunciation in Early Christianity*, New York 1988.

Dodd, C.H., *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1960.

Edwards, M.J., *Origen against Plato*, Oxford 2002.

Hanson, R.P.C., *Allegory and Event: A Study of the Sources and Significance of Origen's Interpretation of Scripture*, Richmond Virginia 1959.

Hanson, R.P.C., *Origen's Doctrine of Tradition*, Cambridge 1954.

Klostermann, E., *Origenes Werke: Origenes Matthäuserklärung I die Griechisch Erhaltenen Tomoi, Zehnter Band*, Leipzig 1935.

Lange, N.R.M., *Origen and the Jews: Studies in Jewish-Christian Relations in Third-Century Palestine*, Cambridge 1977.

Liddell, H.E. and R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1985

Lyman, R., *Origin of Alexandria*, Expository Times, Vol. 120, No. 9, Apr. 2009.

Oort, J. van (ed.), *Gnostica, Judaica, Catholica. Collected Essays of Gilles Quispel*, Leiden 2008

Popovic, M., *Verwachtingen van het einde der tijden in het vroege Jodendom en de Dode Zeerollen*, Nederlands Theologisch Tijdschrift, 60/1, 2006.

Runia, D.T., *Philo in Early Christian Literature, a Survey*, Minneapolis 1993.

Stryijker, E. de, *Beknopte Geschiedenis van de Antieke Filosofie*, Antwerpen 1967.

Tevel, J.M., *The Labourers in the Vineyard: The Exegesis of Matthew 20,1-7 in the Early Church*, Vigiliae Christianae, Vol. 46, No. 4, Leiden dec.,1992.

Torjesen, K.J., *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Berlin 1985.

Tzamalikos, P., *Origen: Philosophy of History & Eschatology*, Leiden 2007.

Tzamalikos, P., *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Supplements to Vigiliae Christianae 77, Leiden 2006.

Vaux de, R., *Hoe het Oude Israel Leefde*, de Instellingen van het Oude Testament, Roermond-Maaseik 1960.

Veenhof, J., *De Parakleet: Enige Beschouwingen over de Parakleet-Belofte in het Evangelie van Johannes en haar Theologische betekenis*, Kampen 1974.

Vogt, H.J., *Bibliothek der Griechischen Literatur, Origenes der Kommentar zum Evangelium nach Mattäus I*, Stuttgart 1983.

Vogt, H.J., *Bibliothek der Griechischen Literatur, Origenes der Kommentar zum Evangelium nach Mattäus II*, Stuttgart 1990

